

MICHAŁ GAŁĘDEK

 <http://orcid.org/0000-0002-9538-6860>

Uniwersytet Gdański

ANNA KLIMASZEWSKA

 <http://orcid.org/0000-0002-2055-8509>

Uniwersytet Gdański

PIOTR Z. POMIANOWSKI

 <http://orcid.org/0000-0003-3325-0930>

Uniwersytet Warszawski

*Plan kodeksu cywilnego i projekt utworzenia komisji kodyfikacyjnej w pracach Komitetu Cywilnego Reformy (1814–1815). Edycja źródłowa**

Abstract

The Plan for the New Civil Code and the project for the establishment of the Codification Commission prepared for the Civil Reform Committee (1814–1815). Historical Source Edition

As part of the source publication series begun in the second fascicle of the twelfth volume of *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* [Krakow Studies in History of State and Law], we are publishing this time documents related to the preparation of the Civil Reform Committee, which operated in 1814–1815, to develop a new national civil code to replace the Napoleonic Code: 1. *Wstęp przy wprowadzeniu planu do kodeksu cywilnego* [Introduction to the Plan of Implementation of the Civil Code], 2. *Plan Bieńkowskiego do nowego kodeksu cywilnego* [Bieńkowski's Plan for the New Civil Code], 3. *Projekt Linowskiego do uformowania komisji mającej wygotować Księgę prawa cywilnego i procedury* [Linowski's Plan for Forming a Commission to Prepare a Book of Civil Law and Procedure] and fragments of minutes of the Civil Reform Committee sessions regarding this draft.

Source material on matrimonial law published in two last issues of the „Krakow Studies” in 2019 differed from the documents published in this fascicle because they were intended to serve only a partial reform of the Napoleonic Code envisaged for a temporary period, until a new civil code was developed.

* Niniejsza publikacja została przygotowana w ramach projektu „Kodyfikacja narodowa – fantazmat czy realna alternatywa? W kręgu debat nad rodzimym systemem prawa sądowego w konstytucyjnym Królestwie Polskim” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie umowy nr UMO-2015/18/E/H55/00762.

Antoni Bieńkowski presented his Plan for Implementation of the Civil Code at the session held on 20th November, 1814, less than a month after presenting the drafts of matrimonial law to the Civil Reform Committee (23rd October). The introductory part of the Plan presents the general assumptions regarding the works. They are followed by a list of the planned chapters and a justification of the adopted order. The actual Plan itself (second document) lists the same titles of chapters, along with the issues that should be regulated in a given place, and then it indicates where the models to follow could be sought. The debate related to the presentation of Bieńkowski's Plan and the scope of activities in this field entrusted to the Committee by Emperor Alexander, took place at sessions held from 17th to 24th November. It ended with the preparation of Aleksander Linowski's Plan for Forming a Commission to Prepare a Book of Civil Law and Procedure on 27th November. This document planned three stages of codification works: first, a 9-member commission was to draft both codes, and then departmental deputies were to work on them (first personally, and then representatives of them, with some Committee members). The last stage of preparatory works was to be comprised of meetings of five senators and members of the Council of State with selected Committee members and a representatives of departmental deputies.

Keywords: civil code, codification commission, Congress Kingdom of Poland, Civil Reform Committee, Antoni Bieńkowski, Aleksander Linowski

Słowa kluczowe: Kodeks cywilny, komisja kodyfikacyjna, kodyfikacja, Królestwo Kongresowe, Komitet Cywilny Reformy, Antoni Bieńkowski, Aleksander Linowski

Wprowadzenie

W ramach cyklu publikacji źródłowych rozpoczętego w drugim zeszycie 12 tomu „Krakowskich Studiów z Historii Państwa i Prawa”¹ podajemy do druku dokumenty związane z przygotowaniem działającego w latach 1814–1815 Komitetu Cywilnego Reformy do opracowania nowego narodowego kodeksu cywilnego, który miał zastąpić Kodeks Napoleona. Materiały źródłowe dotyczące prawa małżeńskiego wydane w dwóch wcześniejszych zeszytach „Krakowskich Studiów”² tym różniły się od publikowanych w tym numerze dokumentów, iż miały one służyć tylko częściowej reformie Kodeksu Napoleona przewidzianej na okres tymczasowy, do momentu opracowania nowego kodeksu cywilnego. Na posiedzeniu 20 listopada 1814 r., niespełna miesiąc po przedstawieniu na forum Komitetu Cywilnego Reformy projektu prawa małżeńskiego (poczynając od 23 października), Antoni Bieńkowski przedstawił swój *Plan do nowego kodeksu cywilnego* poprzedzony wstępem. Debata związana z przedstawieniem tego dokumentu i zadaniami Komitetu w zakresie prac przygotowujących nowy kodeks cywilny, które zlecił Komitetowi Reformy cesarz Aleksander, powołując to kolegium, toczyła się na posiedzeniach odbywających się w dniach od 17 do 24 listopada i zakończyła wraz z opracowaniem przez innego członka Komitetu Aleksandra Linowskiego kolejnego dokumentu w postaci *Projektu do uformowania komisji mającej wygotować Księgę prawa cywilnego i procedury* z 27 listopada.

¹ Cykl obejmuje publikację najważniejszych projektów aktów normatywnych opracowanych przez Komitet Cywilny Reformy w zakresie reformy prawa cywilnego i procedury cywilnej oraz fragmenty protokołów obrad Komitetu przedstawiające dyskusję nad tymiż projektami.

² Gałędek, Klimaszewska, Pomianowski, „Prace Komitetu”, 387–419; Gałędek, Klimaszewska, Pomianowski, „Prawo małżeńskie”, 591–607.

Wszystkie te dokumenty podajemy teraz do druku. Mają one podstawowe znaczenie dla rekonstrukcji dziejów niedokończonych prac kodyfikacyjnych z czasów Królestwa Polskiego, pierwszego takiego dzieła w historii Polski, które, odpowiadając standardom nowoczesnej kodyfikacji, bliskie było finalizacji, choć dane było mu wejść w życie tylko w postaci cząstkowej – przede wszystkim w wyniku zastąpienia części Kodeksu Napoleona tzw. Kodeksem cywilnym Królestwa Polskiego z 1825 r. Centralną rolę w tych przygotowaniach odgrywał Antoni Bieńkowski.

O ile jego autorstwo *Planu do wprowadzenia kodeksu cywilnego* nie budzi wątpliwości, o tyle w odniesieniu do *Wstępu przy wprowadzeniu do planu kodeksu cywilnego* mogą się one pojawić. Pod dokumentem tym znajdują się bowiem inicjały K.K., które Janusz Pezda przypisuje Kajetanowi Koźmianowi, stawiając przy nazwisku pamiątnikarza znak zapytania³. W przeciwieństwie do swojego brata Józefa Kajetan Koźmian nie został jednak mianowany przez cesarza na członka Komitetu Cywilnego Reformy, ani też nie został dopowołany do jej Sekcji Sądowej (wśród innych członków tejże Sekcji nie było osoby o inicjałach K.K.). W ogóle w tym czasie nie przebywał w Warszawie, choć został zaproszony do udziału w pracach Sekcji Administracyjnej⁴. Przypuszczenia J. Pezdy wydają się więc błędne, a dopisek K.K. pod *Wstępem* być może powstał później w związku z przekazaniem Planu powołanej w 1815 r. Komisji Kodeksowej, w której Bieńkowski objął funkcję przewodniczącego⁵. Materiały Komitetu Cywilnego Reformy miały być bowiem wykorzystywane przez komisje, które kontynuowały prace legislacyjne w Królestwie Polskim⁶.

Naszym zdaniem więc autorem obu ściśle związanych ze sobą dokumentów był Antoni Bieńkowski, choć nie są one zaopatrzone jego podpisem. Wyłącznie on referował sprawę (*Wstęp* wraz z *Planem*) na posiedzeniach Komitetu w dniach 20, 21 i 24 listopada 1814 r.⁷ Tylko do niego skierowano też podziękowania⁸. Za tym, że Bieńkowski jest autorem całości, przemawia też zwartość obu dokumentów oraz widoczne zwłaszcza w pierwszym z nich przywiązanie do oświeceniowej wizji prawa natury⁹. Należy też odnotować, że cztery lata później Bieńkowski przedstawił kolejne dość podobne dokumenty¹⁰.

Wypada w tym miejscu poświęcić nieco uwagi autorowi publikowanych dokumentów, zwłaszcza że obecne w obrocie naukowym dane na jego temat są nader skąpe, a hasło w *Polskim słowniku biograficznym* bardzo niedoskonałe¹¹. Antoni Bieńkowski urodził się zapewne w roku 1759 lub 1760¹². Miejsca urodzenia nie udało się nam usta-

³ Katalog rękopisów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie. Sygn. 5214–5319, oprac. Pezda, 62.

⁴ Zob. Koźmian, *Wspomnienia*, 123; Gałędek, *Koncepcje i projekty*, 108.

⁵ Za zwrócenie uwagi na taką możliwość jesteśmy wdzięczni jednemu z autorów recenzji niniejszej publikacji.

⁶ Szerzej zob. Gałędek, *Koncepcje i projekty*, 133–5.

⁷ Biblioteka Książąt Czartoryskich, sygn. 5233 IV, k. 263 i nast.

⁸ *Ibid.*, k. 277.

⁹ Por. Pomianowski, *Początki*, 105 i n.

¹⁰ AGAD, I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 193, 13 i nast.

¹¹ Autorem hasła w PSB jest Maksymilian Meloch. (t. 2, 72).

¹² Nie budzi wątpliwości data śmierci: 26 października 1834 r. (dzień później niż podaje PSB). Zachowany akt zgonu sporządzony w parafii w Nadwórnej wskazuje, że Bieńkowski żył 75 lat (Archiwum Główne Akt Dawnych, *Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej*, t. 967, 135); Natomiast nekrolog w „Kurierze Warszawskim” (1834 nr 306, 1693) podaje, że żył z 74 lata.

lić, ale można domniemywać, że miało to miejsce w majątku Majdan Górny niedaleko Nadwórnej w ówczesnej ziemi halickiej lub przynajmniej w tym regionie (województwo ruskie). W majątku tym Bieńkowski zmarł¹³, a odziedziczyła go po nim bratanica Kornelia Korwin Bieńkowska, która wyszła za mąż za działacza niepodległościowego Teofila Wiśniowskiego¹⁴. Okoliczność ta wskazuje, że Bieńkowski zmarł bezdzietnie.

O pierwszych pięćdziesięciu latach życia Bieńkowskiego wiemy tylko tyle, że przed wojną polsko-austriacką praktykował we Lwowie jako adwokat¹⁵. Latem 1809 r. wziął udział w organizacji polskiej administracji w Galicji. W czerwcu tegoż roku został radcą Wydziału Spraw Wewnętrznych Rządu Centralnego Wojskowego Tymczasowego Obojga Galicji¹⁶, natomiast we wrześniu komisarzem na powiaty zamojski i żółkiewski¹⁷. 19 VI 1810 r. został mianowany sędzią Sądu Apelacyjnego Księstwa Warszawskiego¹⁸. Ukazem 19 V 1814 r. Aleksander I powołał Bieńkowskiego do składu Komitetu Cywilnego Reformy¹⁹. W Komitecie dołączył do Sekcji Sądowej, koncentrując się na przygotowaniu reformy prawa sądowego. Został także zaangażowany do przygotowania projektu *Zasad do tytułu O karności urzędników i oficjalistów administracyjnych*. Po ogłoszeniu o utworzeniu Królestwa Polskiego w 1815 r. i zakończeniu prac Komitetu został powołany na przewodniczącego Komisji Kodeksowej, w której kontynuował prace prowadzone w Sekcji Sądowej²⁰. Uzyskał także nominację na sędziego Sądu Najwyższej Instancji. W 1825 r. został senatorem-kasztelanem. Przez cały okres istnienia konstytucyjnego Królestwa Polskiego Bieńkowski był zaangażowany w prace legislacyjne. Był też płodnym publicystą, publikującym zarówno pod własnym nazwiskiem, jak i posługującym się licznymi pseudonimami²¹. Wziął czynny udział w Sejmie powstańczym²². Po powstaniu powrócił do Majdanu Górnego, gdzie zmarł 26 października 1834 r.

*

Analiza merytoryczna publikowanych dokumentów oraz poglądów Antoniego Bieńkowskiego stanie się przedmiotem opracowań monograficznych realizowanych w ramach projektu „Kodyfikacja narodowa – fantazmat czy realna alternatywa? W kręgu debat nad rodzimym systemem prawa sądowego w konstytucyjnym Królestwie Polskim” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, a poświęconych analizie ogólnej koncepcji kodyfikacyjnej w Królestwie Polskim oraz szczegółowym założeniom i dokonaniom kodyfikacyjnych w zakresie prawa cywilnego i postępowania cywilnego.

¹³ *Ibid.* Pochowano go na miejscowym cmentarzu.

¹⁴ Zygmunowicz, *Zbrodnia Austriaków*, 8–9.

¹⁵ Grynwaser, *Kodeks Napoleona*, przyp. 2 na s. 117.

¹⁶ AGAD, Rząd Centralny Wojskowy Tymczasowy Obojga Galicji z 1809 r. t. 1, 18; Krzos, *Z księciem Józefem*, s. 162.

¹⁷ Krzos, *Z księciem Józefem*, 224.

¹⁸ Dziennik praw dotyczący się nominacji urzędników nr 5, 394.

¹⁹ *Prace Komitetu Cywilnego Reformy nad przygotowaniem narodowej kodyfikacji prawa cywilnego i procedury cywilnej w przededniu utworzenia Królestwa Polskiego (1814–1815) – edycja źródłowa*. Część I, 262.

²⁰ Gałędek, *Koncepcje i projekty*, 135, 443–465, 487.

²¹ Zob. Pomianowski, *Początki*, 260–1 (przyp. 6).

²² Karpińska, *Nie ma Mikołaja, passim*.

W pracach tych zarówno osoba Bieńkowskiego, jak i założenia, jakie legły u podstaw opracowanego przez niego planu, miały kluczowe znaczenie, podobnie jak i wypracowana przez Aleksandra Linowskiego koncepcja komisji kodyfikacyjnej. W tym miejscu ograniczymy się więc do kilku uwag wprowadzających i formalnych dotyczących publikowanych materiałów.

We *Wstępie* najpierw zaprezentowano ogólne założenia prac, a następnie wyliczono planowane rozdziały i uzasadnienie przyjętej kolejności. Natomiast *Plan* wymienia te same tytuły rozdziałów i przy każdym z nich wylicza zagadnienia, które winny zostać w danym miejscu uregulowane, a następnie wskazuje, skąd można czerpać wzorce. W pierwszej kolejności wymieniane są akty zawarte w *Voluminach Legum* (o ile udało się je znaleźć²³). Trudno nie dostrzec istotnych mankamentów tej części opracowania. Wyraźnie „nadreprezentowane” są dwa pierwsze tomy i anachroniczne Statuty Kazimierza Wielkiego oraz Ekscepta Mazowieckie, które w dodatku były prawem partykularnym. Całkowicie pominięto natomiast zwyczaj, który był bardzo istotnym źródłem prawa ziemskiego. Wbrew pozorom poznanie przedrozbiorowych norm zwyczajowych nie było aż tak trudne, jak mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka – istniały przecież stosunkowo nowoczesne kompendia Teodora Ostrowskiego i Antoniego Trembickiego. Pominięto również Kodeks Zamoyskiego, który także był przecież lepszym źródłem do poznania XVIII-wiecznego prawa koronnego od Statutów Kazimierza Wielkiego. Do prawa miejskiego Bieńkowski sięgał tylko w razie, gdy *Volumina Legum* milczą o jakiejś instytucji²⁴. Bieńkowski wskazywał konkretne normy tylko z prawa chełmińskiego, choć dostrzegał, że funkcjonowało też prawo magdeburskie (s. 306). Być może o tym wyborze zdecydowała świeża łacińska edycja *Jus Culmense*²⁵. Po prawie staropolskim przywoływano odpowiednie fragmenty *Statutu Litewskiego*. W następnej kolejności przywołane zostały odpowiednie instytucje zaczerpnięte z prawa rzymskiego. Bieńkowski korzystał w tym zakresie z podręcznika Johanna Gottlieba Heinecciusa (*Elementa juris civilis*) i odnosił się do niego. Następnie przytaczał odpowiednie fragmenty *Landrechtu pruskiego* (edycja łacińska: *Jus Borussiae Brandenburgicum commune*) i ABGB (edycja łacińska: *Codex Civilis Universalis*). Czasem *Landrecht* przywoływano przed ABGB, ac zasem na odwrót. Jako ostatnie pojawiają się odesłania do kodeksu Napoleona (w oryginalnej wersji językowej).

Systematyka planowanego kodeksu wydaje się oryginalna. Co prawda same tytuły trzech ksiąg mogą sugerować, że wzorowano się na Kodeksie Napoleona, niemniej lektura treści poszczególnych planowanych rozdziałów przekonuje, że kodeks polski miał się istotnie różnić od francuskiego. Przede wszystkim prawo spadkowe miało się znaleźć w części drugiej, a nie trzeciej (co upodobało propozycję Bieńkowskiego do ABGB), testamenty i darowizny zaś zostały ujęte osobno. Znalazło się też w projekcie Bieńkowskiego miejsce na instytucje nieznanne *Code civil* (jak własność podzielona).

Cytowane przez Bieńkowskiego fragmenty *Voluminów Legum* zdecydowaliśmy się opatrzyć przypisami. Odnalezienie w nich odpowiednich norm jest znacznie trudniejsze niż w przypadku pozostałych źródeł, zwłaszcza że Bieńkowski niejednokrotnie stosował

²³ Na sesji 24 listopada 1814 r. Bieńkowski wskazał na kłopoty związane z wyszukiwaniem poszczególnych norm (Biblioteka Książąt Czartoryskich 5233 IV, k. 277).

²⁴ Lub wydawało mu się, że milczą.

²⁵ Bandtkie, *Jus culmense, passim*.

skrótów, a czasem wręcz niepoprawne tytuły konstytucji lub ich fragmentów. Aby doprecyzować bądź skorygować te nieścisłe odesłania, konfrontowaliśmy ich treść z treścią *Voluminów Legum* wydanych przez Jozafata Ohryzkę. W przypisach podajemy jedynie stronę, na której zaczyna się dany akt. W pojedynczych przypadkach nie udało się odnaleźć przywołanych fragmentów.

IV. Plan do kodeksu cywilnego i utworzenia komisji kodyfikacyjnej

1. *Fragmety protokołu posiedzeń Komitetu Cywilnego Reformy z sesji od 41 do 45 obrad toczących się od 17 do 24 listopada 1814 r. dotyczące przygotowania i prezentacji Planu do kodeksu cywilnego A. Bieńkowskiego oraz założeń do utworzenia komisji kodyfikacyjnej A. Linowskiego*, Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps, sygn. 5233 IV, *Protokół posiedzeń Komitetu Reformy od jego rozpoczęcia się dnia 4 lipca 1814*.

2. „*Wstęp przy wprowadzeniu planu do kodeksu cywilnego*”, 20 XI 1814, Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps, sygn. 5236 IV, *Papiery Komitetu Reformy co do ogólności, administracji wewnętrznej, prawodawstwa i sądowności, materii skarbowej, duchowieństwa i edukacji i korespondencji z Komitetem Wojskowym*.

3. „*Plan Bieńkowskiego do nowego kodeksu cywilnego*”, 20 XI 1814, Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps, sygn. 5236 IV, *Papiery Komitetu Reformy co do ogólności, administracji wewnętrznej, prawodawstwa i sądowności, materii skarbowej, duchowieństwa i edukacji i korespondencji z Komitetem Wojskowym*.

4. „*Projekt Linowskiego do uformowania komisji mającej wygotować Księgę prawa cywilnego i procedury*”, 27 XI 1814, Biblioteka Książąt Czartoryskich, rkps, sygn. 5236 IV, *Papiery Komitetu Reformy co do ogólności, administracji wewnętrznej, prawodawstwa i sądowności, materii skarbowej, duchowieństwa i edukacji i korespondencji z Komitetem Wojskowym*.

1.

17 XI 1814

Sesja 41

w domu Jaśnie Wielmożnego Prezesa Senatu
z udziałem: *Nikołaja Nowosilcowa jako prezydującego, Tomasza Ostrowskiego, Stanisława Zamojskiego, Tadeusza Matuszewica, Aleksandra Linowskiego, Franciszka Grabowskiego, ks. Józefa Koźmiana i Antoniego Bieńkowskiego*

[s. 259] [...] Wielmożny Bieńkowski zwraca uwagę Komitetu na artykuł drugi rozkazu cesarskiego, w którym włożony jest na tenże Komitet obowiązek podania monarsze planu do utworzenia osobnej komisji, która by się zajęła układem nowych kodeksów: cywilnego, kryminalnego i procedury. Wielmożny Bieńkowski gotujący w tej mierze projekt, który ma przedstawić Komitetowi, zasięga jego myśli tak względem sposobu złożenia tejże komisji, jako też przepisania dla niej instrukcji. Co do pierwszego zdaje

mu się podzielić jej skład na dwie części, z których by jedna pracowała nad układem rzeczy, druga zaś kierowała tą pracą, roztrząsała ją i decydowała przyjęcie dla poddania całego dzieła pod ostateczną decyzję władzy prawodawczej. Co się tycze instrukcji, myśli w projektowanym [s. 260] planie wskazać materię i źródła ich do wyboru w prawach polskich, statucie litewskim, prawie rzymskim, kodeksach pruskim, francuskim i austriackim, z których ostatni jako najnowszy i gdzie z największą postępowano ostrożnością, szczególnie za wzór wystawić.

Powyższe przełożenie dało powód do rozmaitych uwag i było przedmiotem porozumienia się na dzisiejszym posiedzeniu.

Zastanawiano się najprzód nad sposobem złożenia komisji.

Jaśnie Wielmożny Prezydujący uczynił w tym względzie dwie uwagi, pierwsza – aby dobrać ludzi oświeconych i biegłych w prawach, druga – aby nadać oraz wyborowi Komisji cechę popularności, która by dogadzając własnej miłości ludzi, odwracałaby tym samym złe uprzedzenia i jednała zaufanie.

W tej myśli podany był przez Jaśnie Wielmożnego Linowskiego środek, aby do początkowej pracy i układu dzieła wezwani zostali ludzie w sprawach uczeni, którzy by pod kierunkiem mianowanego prezesa wygotowali podług wskazanego im planu kodeksa, roztrząśnięcie zaś ich pracy aby oddane było zwołanym po jednym lub dwóch z każdego departamentu obywatelom posiadającym publiczne zaufanie; na koniec dopiero komisja z kilku członków dobrana, mając z jednej strony rzecz przez ludzi biegłych [s. 261] w prawie wypracowaną; z drugiej uwagi w roztrząśnięciu jej przez zwołanych obywateli uczynione, zakończyłaby całkowicie dzieło. Tym sposobem potrzeba ułożenia rzeczy gruntownie byłaby, ile można, pogodzona z popularnością, a uniknęłoby się niedogodności i przeszkód w postępowaniu, jakie by połączony jednych z drugimi wybór mógł sprawić.

Na zarzut, iż zbyt długi czas przeciągnąłby się tym sposobem, była odpowiedź: że gdzie idzie o tak ważne dzieło, nie można zrażać się długością czasu.

Do kierunku pracą rzezoną mieć oprócz prezesa przynajmniej trzy osoby, które by z nim wspólnie rozwiązywały zachodzące między pracującymi kwestye i pilnowały ogólnego porządku. Tu dodana była uwaga, aby komisja nie trudniła się razem wszystkimi kodeksami, przechodząc i wracając z jednego do drugiego, gdyż to rozrywałoby pamięć i sprawiało zamieszanie w rzeczach, lecz żeby po zupełnym ukończeniu jednego przedsiębrała drugi.

Porozumiewano się dalej względem przepisania instrukcyi dla komisji.

Wnoszono, aby ta, czerpiąc rozmaite materię ze źródła praw obcych, miała na względzie w ich zastosowaniu obyczaje krajowe i inne miejscowe okoliczności.

[s. 262] Wielmożny Bieńkowski rozróżniał ten wniosek co do prawa cywilnego, iż to nie może uważać na żadne takie względy, które podpadają odmianom, jako to obyczaje, nałogi i inne okoliczności, gdyż gruntuje się na naturze rzeczy i człowieka, która natura wszędzie jest jedna i nigdzie się nie odmienia, jak tylko dobrze w tą naturę [się] utrafi, służyć może z jednakowym skutkiem tak dla jednego kraju, jak dla drugiego bez różnicy; co innego zaś prawa polityczne, kryminalne i policyjne, te muszą się różnić i zmieniać w stosunku do rozmaitych każdego kraju względów.

Jaśnie Wielmożny Prezydujący uważał, iż znajdują się takie rzeczy w naturze, w których obojętnością jest dla prawa decydować tym lub innym sposobem, na ten czas prawodawca stosować się powinien do tego, co większą użyteczność przynieść może krajowi, dla którego prawo stanowi.

Przywiedziono nadto, iż są miejscowości krajowi właściwe, na które wpływa także natura; lecz nie jednakowo w każdym kraju; muszą więc i w prawie cywilnym zachodzić z różnych względów modyfikacje; jak na przykład sprawy graniczne, które w kodeksie francuskim są przemilczane, wymagają w tutejszym kraju szczególnych przepisów. Nie przypuszczono zatem w ścisłym znaczeniu tej propozycji, aby co jest dobre dla człowieka [s. 263], było takim równie dla każdego kraju, gdyż tym sposobem jeden kodeks służyć by mógł dla całego świata, a jednak doświadczenie wiekowe uczy, że każdy kraj osobno dla siebie stosowne prawa stanowi.

Dalsze roztrząsanie tyżące się planu do ustanowienia komisji prawodawczej i przepisanie dla niej instrukcji pozostaje do przyniesienia projektu w tej materii. [...]

20 XI 1814

Sesja 42

w domu Jaśnie Wielmożnego Prezesa Senatu

z udziałem: Nikołaja Nowosilcowa jako prezydującego, Tomasza Ostrowskiego, Stanisława Zamoyskiego, Tadeusza Matuszewica, Aleksandra Linowskiego, Franciszka Grabowskiego, ks. Józefa Koźmiana i Antoniego Bienkowskiego

[s. 266] [...] Wielmożny Bienkowski, wprowadzając plan kodeksu cywilnego, wystawia w przedmowie, że stanowienie praw cywilnych, dla zabezpieczenia osoby i własności mieszkańca [s. 267] jest najważniejszym dziełem i najpierwszym obowiązkiem najwyższej władzy rządowej, że dlatego ludzie, wchodząc do społeczeństwa narodowego, zrzekli się części wolności od natury sobie nadanej i poddali się najwyższej władzy, dlatego odejmują część z pracy swojej i podatki skarbowi publicznemu opłacają, ażeby temi ofiarami zapewnili sobie osobiste bezpieczeństwo i własność. Stąd wypływa najistotniejszy obowiązek tej władzy, aby odpowiadając należycie zamiarowi, dla którego ludzie oddali się jej w podległość, zabezpieczyła przez swoje sprawiedliwe ustawy, osobistość i własność każdego mieszkańca.

Wspomniawszy w krótkości, jakich przeszkód doznały dawne prawodawstwa i jak długo walczyć musiały z przesądami, dochodzi do naszego wieku, w którym wszystkie prawie europejskie ucywilizowane narody, zrzuciwszy przesady i zastarzałe zwyczaje, czerpając w prawie rzymskim zasady ustaw cywilnych, przepisały kodeksa nowe, tyle doskonałe, ile postęp rozumu ludzkiego tej doskonałości na teraz osiągnąć zdołał. Uważa, iż te wszystkie ustaw cywilnych zbiory umieszczają w sobie jednostajne prawie ogólne prawd zasady, w których rozwinięciu [s. 268] jeżeli zachodzi różnica mniejszą lub większą okazująca doskonałość, to albo niezupełnemu jeszcze zgłębieniu prawd już uznanych, albo partykularnemu interessowi niektórych prawodawców, albo na koniec niezupełnemu pozbyciu się zastarzałych zwyczajów przypisać należy. Gdy teraz z Woli Najjaśniejszego Imperatora wypada przepisać nowy kodeks cywilny dla naszego narodu, radzi korzystać z wypracowanych kodeksów europejskich, tak w przyjęciu zasad ogólnych, jako i w uniknieniu wad, których się w dalszym rozwinięciu dopuścili, i je-

żeliby nie można go zrobić doskonalszym, aby przynajmniej w równi szedł z niemi. Przekłada, iż doskonałość kodeksu zależy na umieszczeniu wszystkich materyi, które w stosunku społeczeństwa ludzkiego zachodzą, na zgłębieniu natury tych materyi, na wykładzie zasad ogólnych każdej materyi właściwych, a w dalszym rozwinięciu tych zasad, na zastosowaniu onych do gatunku interessów krajowych, do charakteru, wreszcie i do zwyczaju tam, gdzie rzecz jest sama przez się obojętna i gdy nie sprzeciwia się wbrew zasadom ogólnym; dalej na uporządkowaniu rozkładu materyi w naturalnej kolei i na jasnym wystowieniu.

[s. 269] Przywodząc na koniec doświadczenie naszego kraju i obce, że dzieło tak ważne i wielkie nie może być dokonaniem bez przygotowanego pierwszej planu, co było powodem monarsze do zlecenia, aby był ułożonym, przedstawia takowy plan przez siebie wypracowany, podług którego:

Kodeks cywilny dzieli się na 3 części:

Pierwsza: o prawach i obowiązkach osób.

Druga: o rzeczach i prawach rzeczowych.

Trzecia: o prawach względem rzeczy i czynności osobistych i sposobach nabycia tych praw.

Każda część dzieli się na rozdziały, a te mają się dzielić w redakcyi na artykuły.

Wszystkie materye dotąd w kodeksach cywilnych znane umieszczonemi są porządkiem w każdej części i pod każdym rozdziałem z wyrażeniem treści.

Przy każdym rozdziale wskazane są źródła ściągające się do materyi w tymże rozdziale zawartych i zachowany następujący porządek.

Najprzód: wskazane są prawa ojczyste, to jest ustawy koronne i Statut litewski, z zatytułowaniem voluminów, foliów, rozdziałów i artykułów.

[s. 270] Po wtóre: prawo rzymskie jako powszechne źródło wszystkich w Europie kodeksów.

Po trzecie: prawo pruskie oraz kodeksa austriacki i francuski, jako w tym kraju doznane.

Dla ułatwienia pracy w redakcyi wytknięte są z tych wszystkich praw, stosownie do materyi, tytuły, rozdziały i gdzie wypadało artykuły.

Na dzisiejszym posiedzeniu przeczytana była z tego planu część pierwsza: o prawach i obowiązkach osób.

Przy czym Wielmożny Bieńkowski, tłumacząc się dlaczego jaka materia z kolei w rozdziałach następuje, okazywał, iż zachowany w nich jest naturalny porządek.

22 XI 1814

Sesja 43

w domu Jaśnie Wielmożnego Prezesa Senatu

z udziałem: Nikołaja Nowosilcowa jako prezydującego, Tomasza Wawrzeckiego, Tomasza Ostrowskiego, Stanisława Zamoyskiego, Tadeusza Matuszewica, Aleksandra Linowskiego, Franciszka Grabowskiego, ks. Józefa Koźmiana i Antoniego Bieńkowskiego

[s. 272] [...] Wielmożny Bieńkowski, przystępując do czytania kodeksu cywilnego, o rzeczach i prawach rzeczowych, tłumaczył się, podobnie jak na przeszłej sesji przy pierwszej części, względem zachowanego podług natury rzeczy porządku w rozdzia-

łach; i przy każdym rozdziale obejmującym treść materii czynił na zachodzące kwestie objaśnienia.

Takowe czytanie wspomnianej drugiej części, połączone z uwagami zajęło dzisiejszą sesję; trzecia ostatnia część zostaje do przyszłego posiedzenia.

Oświadczone życzenia, aby Jaśnie Wielmożny Linowski, stosownie do myśli, jaką podał na przedostatniej sesji, chciał przynieść projekt względem składu komisji do ułożenia nowych kodeksów wyznaczyć się mającej.

Jaśnie Wielmożny Wawrzecki, zważając, iż w przedmiotach Komitetowi poruczonych nie ma jeszcze nic tak dokończonego, aby mogło być podanym Imperatorowi za jego przybyciem, i gdy może czas pobytu tego monarchy nie wystarczy do zatrudnienia go wszystkimi projektami w całej ich obszerności, wystawił potrzebę ułożenia w krótkości samych tylko zasad, które by do najwyższej Jego decyzji wystawionymi być mogły. [...]

24 XI 1814

Sesja 44

w domu Jaśnie Wielmożnego Prezesa Senatu

z udziałem: Nikołaja Nowosilcowa jako prezydującego, Tomasza Wawrzeckiego, Tomasza Ostrowskiego, Stanisława Zamoyskiego, Tadeusza Matuszewica, Aleksandra Linowskiego, Franciszka Grabowskiego, ks. Józefa Koźmiana i Antoniego Bieńkowskiego

[s. 274] Stosownie do wniosków przy końcu ostatniej sesji czynionych, polecane dziś wyraźnie zostało prezesom wszystkich sesji, aby z tych obszernych projektów, nad którymi też sekcje pracują, wyciągnięte były same zasady, które by po przyjęciu ich w Komitecie, zostawały w zupełnej gotowości do decyzji monarchy, skoro do Warszawy przybyć raczy.

Czytanie polecane do kodeksu cywilnego ukończone jest w trzeciej części, tym samym sposobem jak dwie pierwsze na poprzednich sesjach.

Oto krótki wykaz całego planu:

Wstęp o ustawach obywatelskich w powszechności.

Część 1. O prawach i obowiązkach osób.

Rozdział I. O własnościach, użyciu i utracie praw obywatelskich.

2. O prawach i obowiązkach małżeństw.

3. O prawach i obowiązkach rodziców i dzieci.

[s. 275] 4. O przysposobieniu dzieci /:adoptio:/.

5. O opiekach.

6. O kuratelach.

Część druga. O rzeczach i prawach rzeczowych.

Rozdział 7. O rzeczach i ich podziale prawnym.

8. O posiadaniu /:de possessione:/.

9. O własności.

10. O nabyciu własności przez podanie rzeczy /:traditio:/.

11. O nabyciu własności przez przybytek /:accessio et accretio:/.

12. O nabyciu własności przez podanie rzeczy /:traditio:/.

13. O używaniu rzeczy i jej przychodów.

14. O obciążliwościach /:de servitutibus:/.

15. O zastawie.
 16. O prawie dziedzicznym w ogólności /:de iure hereditario:/.
 17. O rozporządzeniu ostatecznej woli.
 18. O spadkach przyrodzonych.
 19. O wspólnej własności i o wspólnictwie innych praw rzeczowych.
- Część trzecia. O prawach względem rzeczy i czynności osobistych, i o sposobach nabywania onych.
- Rozdział 20. O umowach czyli kontraktach w ogólności /:de pactis:/.
- [s. 276] 21. O darowiznach.
22. O kontrakcie zamiany.
 23. O kontrakcie kupna i sprzedaży.
 24. O kontrakcie najmu rzeczy /:locatio, conductio:/.
 25. O kontrakcie najmu roboty /:locatio conducto operarum:/
 26. O kontrakcie spółki towarzystwa.
 27. O kontrakcie składu.
 28. O kontrakcie pożyczki.
 29. O zleceniu i sprawowaniu spraw cudzych /:de mandato:/.
 30. O kontraktach losowych, czyli na rzecz niepewną i o zakładach.
 31. O poręce.
 32. O umowach małżeńskich czyli posagowych.
 33. O wynagrodzeniu szkód poczynionych.
 34. O ugodzie w rzeczach spornych /:transactio-complatio:/
 35. O sposobach, którymi prawa i obowiązki znoszą się.
 36. O przedawnieniu /:prescriptio:/.

Pod każdym rozdziałem wyrażona jest jego treść i do tej wskazane są źródła w sprawach krajowych [s. 277] i obcych podług opisu umieszczonego w protokole sesji z dnia 20 b.m.

Wielmożny Bieńkowski po zakończonym czytaniu oświadczył: iż mimo łożonej staranności w wyszukiwaniu źródeł nie może twierdzić, aby wszystkie w tym planie wskazane były, mianowicie z praw ojczystych, które po ośmiu woluminach są rozrzucone; wnosił przeto, aby powyższy plan oddany był jeszcze pod roztrząsnięcie, komu się здаwać będzie, dla uczynienia nad nim uwag; doniósł przy tym, iż ma także gotowy drugi plan do procedury cywilnej, który następnie wprowadzi.

Komitet, czując wielkość i ważność pracy przez Wielmożnego Bieńkowskiego podjętej, oddał znakomitą pochwałę gorliwości jego obywatelskiej i wyraził swoje podziękowanie. Dzieło zaś przez niego złożone komunikował Sekcji Sądowej na ręce Grabowskiego jej prezesa.

27 XI 1814

Sesja 45

w domu Jaśnie Wielmożnego Prezesa Senatu

z udziałem: Nikołaja Nowosilcowa jako prezydującego, Tomasza Wawrzeckiego, Tomasz Ostrowskiego, Stanisława Zamoyskiego, Tadeusza Matuszewica, Aleksandra Linowskiego, Franciszka Grabowskiego, ks. Józefa Koźmiana i Antoniego Bieńkowskiego

[s. 278] Jaśnie Wielmożny Linowski wnosi projekt do uformowania komisji mającej wygotować księgę prawa cywilnego i procedury.

Komisja ta dzielić się ma na trzy stopnie. W pierwszym stopniu: złożona będzie z trzech [s. 279] komisarzy dyrygujących pod prezydencją starszego z porządku i z sześciu redaktorów. Do pierwszych należy kierunek pracy, do drugich układ dzieła stosownie do planu. Rozwinięcie napomkniętych w planie materii ma być zasadzone na prawach polskich lub litewskich, ile doświadczenie wieków, wydoskonalenie prawodawstw i zmienione kraju potrzeby i stosunki dozwolą. Tam zaś gdzieby się niedostateczność tych praw okazała, wzięta będzie w pomoc ta księga praw, która najstosowniej do kraju naszego stosuje przepisy. Naznacza się tej komisji rok czasu do wygotowania wspomnianego dzieła. Po czym nastąpi skład komisji w drugim stopniu z deputowanych departamentowych po dwóch z każdego dep[artamen]tu przez rady dep[artamen]towe wybranych do roztrząśnienia nowej praw księgi, którzy posiedzenia swoje i rozprawy odbywać będą pod prezydencją jednego z wyż[ej] wyrażonych komisarzy i w przytomności dwóch przynajmniej redaktorów. Temu drugiemu składowi wyznacza się czas sześciu miesięcy, po którego upływie, deputowani rozjeżdżając się, wybiorą spośród siebie trzech członków, którzy łącznie z trzema redaktorami i pod dyrekcją jednego z komisarzy wyżej rzeczonych, dzieło przedsięwzięte ukończą stosownie do zebranych światła od zgromadzenia [s. 280] deputowanych, a tak księga praw rozrukowaną i publiczności podaną będzie. Po upływie trzech miesięcy od wyjścia na widok publiczny wspomnianej księgi i po zebraniu bądź od magistratur sądowych, bądź od osób prywatnych wszelkich uwag, wyznaczony będzie na koniec trzeci stopień komisji z osób pięciu z Senatu i Rady Stanu, które całe dzieło przejrzawszy, roztrząsnąwszy i wydoskonaliwszy, podadzą swoją Komitetowi opinię, a ten jeżeli uzna dzieło już tak zupełne, iż może być ogłoszonym, za obowiązujące, poda go do zatwierdzenia, komu z prawa należeć będzie.

Zgodzono się w Komitecie na zasady tego projektu, uważając, iż co się tyczy oznaczonych w projekcie stosunków komisji z niniejszym Komitetem, który nie wiadomo czyli tak długo pozostanie, takowe będą mogły być przeniesione do władzy, którą rząd tej komisji wskaże. Wreszcie komunikowano niniejszy projekt Sekcji Sądowej dla dalszego rozwinięcia onego podług uwag, jakie Sekcja mieć może.

2.

[s. 287]

20 XI 1814

Wstęp przy wprowadzeniu planu do kodeksu cywilnego.

Najjaśniejszy Imperator swoją wyraźną wolę w drugim punkcie zlecenia Komitetowi danego, iż Kodeks cywilny Napoleona i procedura francuska mają być najprędzej, ile tylko być może zniesionemi, zlecił następnie Komitetowi, aby Komitet plan i skład komisji oddzielnej, która by się zatrudniała wypracowaniem nowego kodeksu cywilnego, procedury i kodeksu kryminalnego, równie jak i organizację sądownictwa ostateczną Najwyższemu Imperatorowi przedstawił.

W skutku tego zlecenia przychodzi teraz pod rozagę Komitetu Plan kodeksu cywilnego.

Przy wypracowaniu tego Planu miana jest uwaga na ważność tak wielkiego dzieła. Kodeks cywilny jest zbiorem ustaw obywatelskich. Ustawy obywatelskie wskazują dla każdego mieszkańca narodu jego prawa i jego obowiązki, przepisują prawidła, mocą których pierwszy używać, a drugie pełnić powinien. Te przepisy powinny zabezpieczać osobistość człowieka i obywatela, a nadto powinny zabezpieczać własność do rzeczy użyciu ludzkiemu służących, bo utworzenie natury ludzkiej tak mieć chciało, iż bez użycia tych rzeczy ledwie człowiek pozostać zdołałby.

Stanowienie ustaw cywilnych dla zabezpieczenia osobistości i prawa własności mieszkańca narodowego jest najważniejszym dziełem, jest najpierwszym i najistotniejszym obowiązkiem najwyższej władzy narodowej, bo inaczej ta władza utworzona by nawet nie była. Każdy człowiek i wszyscy ludzie nigdy by ze stanu natury do społeczeństwa narodowego nie przeszli, ani zrzekłszy się wolności od natury sobie nadanej, nigdy najwyższej władzy narodowej nie poddali się, gdyby tą ofiarą podległości swojej, bezpieczeństwa [s. 288] swego osobistego i prawa własności w swoim zamiarze nie osiągnęli. Dla tego człowiek z pracy swojej odejmuje sobie i podatki dla znoszenia ciężarów opłaca skarbowi publicznemu, dla tego części swojej wolności pozbawia się i rządowi podlega, ażeby zabezpieczenie swojej osoby i prawa swojej własności otrzymał. Z tej podległości najwyższa władza narodowa wzniesiona została. Najistotniejszym więc jest obowiązkiem onej odpowiedzieć należycie zamiarowi tej podległości i przez swoje sprawiedliwe ustawy prawa osobistości i prawa wolności każdemu obywatelowi zabezpieczyć.

Dzieje rodzaju ludzkiego, tak dawniejszych jako obecnych narodów, od najodleglejszych aż do naszych czasów, wystawują nam jako wzory tych wielkich choć rzadkich mężów, którzy przejęci temi prawdami wyżej wytkniętymi, najtroskliwsze usiłowania łożą do wydoskonalenia ustaw cywilnych dla zabezpieczenia praw obywatela i człowieka.

Smutne zdarzenia w kolei losów narodów przekonały postęp rozumu ludzkiego w dalszej doskonałości. Zaledwie naród rzymski w docieczeniu pewnych praw w tej części ustawodawstwa dojrzał, napadniony od dzikich narodów musiał upaść, a z jego upadkiem zginęły wynalezione prawdy. Ich miejsce zastąpiły przemoc, zdzierstwo, arbitralność i to wszystko cokolwiek feudalność gotycka ciągnęła za sobą. Kilka wieków w tej grubej pomroce upłynęło, gdy przypadkiem zbiór prawa Justyniana wynalezionym został, a po jego wynalezieniu jeszcze kilka wieków upłynąć musiało, nim prawo w tym zbiorze zawarte, walcząc przeciw przesądom, uprzedzeniom i zastarzałym zwyczajom, powszechną na całą Europę rzuciło oświatę.

W wieku naszym i za życia naszego wszystkie prawie ucywilizowane europejskie narody, zrzucivszy przesady i zastarzałe zwyczaje, czerpając w prawie rzymskim zasady ustaw cywilnych, przypisali dla swoich narodów kodeksy nowe, tyle doskonałe, ile postęp rozumu ludzkiego tej doskonałości na teraz osiągnąć zdołał.

Przejrzawszy te ustawy cywilnych zbiory, nie można zaprzeczyć tego, że wszystkie jednostajnie prawie ogólne prawa zasady, jedne z praw rzymskich wyjęte, drugie rozsądkiem zdrowym wskazane i [s. 289] doświadczeniem poparte w sobie umieszczają, a jeżeli w rozwinięciu dalszym tych zasad między nimi zachodzi różnica, która mniejszą lub większą okazuje doskonałość, to albo nienależycemu jeszcze zgłębieniu prawd

już znanych, albo interessowi niektórych prawodawców partykularnemu, albo na koniec niezupełnemu jeszcze zastarzałych zwyczajów pozbyciu się przypisać należy.

Gdy teraz z woli Najjaśniejszego Imperatora wypada przepisać nowy kodeks cywilny dla narodu naszego, zdaje się, iż nie korzystając z wypracowanych kodeksów europejskich, tak z wykazanych zasad ogólnych przy zastosowaniu należytem do naszego narodu, jak w uniknieniu wad, których w dalszym rozwinięciu te kodeksa dopuścili, nie odpowiadałoby tej troskliwości, jaką przy tak ważnym dziele zachować należy.

Kodeks więc nowy powinien być godnym Imperatora, który go zlecał, narodu, który go ma przepisać i wieku, w którym żyjemy, a zatym jeśli nie doskonalszy od innych w Europie wydanych, to przynajmniej w równi z nimi postąpić powinien.

Doskonałość kodeksu zależy na umieszczeniu wszystkich materyi, które w stosunku społeczeństwa ludzkiego zachodzą, na zgłębieniu natury tych materyi, na wykładzie zasad ogólnych każdej materyi właściwych, a w dalszym rozwinięciu tych zasad na zastosowaniu onych do gatunku interessów narodowych, do charakteru, wreszcie i do użycia, tam gdzie rzecz jest sama przez się obojętną i gdy wbrew zasadom ogólnym nie sprzeciwia się. Dalej rozkład materyi tak być powinien uporządkowanym, ażeby jedna za drugą w naturalnej kolei postępowała. Reszta co do wysłowienia jasnego, dokładnego i zrozumiałego dziełem jest redaktorów.

Doświadczenie i naszego kraju i obce nauczyło, że dzieło tak ważne tak wielkie bez przygotowanego pierwej rysu czyli planu nie może być dokonany. Świadkiem tej prawdy są wolumina praw naszych koronnych od Zygmunta Augusta aż do naszych czasów²⁶. Czuł naród potrzebę mienia zbioru ustaw, przeznaczał do tego dzieła różne komissye, wzywał nawet indywidualne osoby, [s. 290] lecz to wszystko bez skutku do naszych czasów zostało. Równym świadkiem tej prawdy komissye prawodawcze wielkiego państwa rosyjskiego jeszcze od Piotra Wielkiego zaczęte pod następnymi panującymi ponawiane, a bezskutecznie blisko prawie wieku od r. [1]804 za sprawą wielkich mężów księżęcia Łopuchina i JW. Nowosilcow plan wypracowany nie został.

To doświadczenie zapewne było powodem Najwyższemu Imperatorowi do zlecenia w punkcie 2 przedstawienia planu, który też przedstawia się, a którego krótki rys następnie wyraża się.

Kodeks dzieli się na trzy części. Każda część ma rozdziały, a rozdziały mają się dzielić w redakcyi na artykuły.

Materye wszystkie dotąd w kodeksach cywilnych znane są²⁷ umieszczone są porządkiem swoim w każdej części i pod każdym rozdziałem. Treść tej materyi równie swoim porządkiem wyrażona.

Pod każdą materyą czyli pod każdym rozdziałem wskazane są źródła do tej materyi ściągające się, we wskazaniu tych źródeł zachowany jest ten porządek.

Najprzód wskazane prawa ojczyście, to jest prawa koronne i litewskie z zacytowaniem woluminów²⁸, foliów²⁹, rozdziałów i artykułów, jakie tylko znajdują się i jakie można było do każdej materyi wynaleźć ustawy.

²⁶ *Volumina Legum* (wówczas opublikowane było 8 tomów).

²⁷ W tym miejscu w rękopisie znajduje się słowo „zajęte”.

²⁸ Tomów.

²⁹ Stron.

Po wtóre, wskazane prawa rzymskie jako źródło powszechne wszystkich nowych w Europie kodeksów.

Po trzecie, wskazane są prawa pruskie, kodeks austriacki i francuski, jako już w tym kraju doznane, a nareszcie w porządek pewny wciągnięte.

Wszystkie te prawa z zacytowaniem tytułów rozdziałów i gdzie wypadło artykułów, jako źródła dla ułatwienia pracy w redakcyi, są wskazane.

Tak tedy wystawiwszy plan kodeksu cywilnego podzielonego na trzy części wykazuje się na teraz zachowany naturalny porządek między temi częściami.

[s. 291] Część pierwsza O prawach i obowiązkach osoby, bo człowieka najbliżej tyczy się on sam, czyli jego osoba, więc porządek naturalny wskazał, iż najpierwej mieścić wypadało o osobie człowieka.

Część druga O rzeczach i prawach rzeczowych, bo rzeczy dopiero po człowieku idąc, do bytu człowieka są potrzebnymi tak dalece, iżby bez rzeczy człowiek z trudnością pozostać mógł.

Część trzecia O prawach względem rzeczy [i] czynności osobistych i o sposobach nabycia tych praw, bo musi rzecz pierwszej egzystować, niż być nabytą zdolą.

Cały więc podział ogólny naturalny swój porządek zachował. Każda z tych części swój także naturalny zachowała porządek, i tak:

Część pierwsza O osobach.

Rozdział 1 O własnościach, użyciu i utracie praw obywatelskich, bo człowiek w kraju powinien znać najpierwej prawa swoje obywatelskie.

Rozdział 2 mówi o małżeństwie, bo społeczeństwo małżeńskie najpierwszym między ludźmi okazało się społeczeństwem.

Rozdział 3 O rodzicach i dzieciach bo dzieci są następnym skutkiem małżeństwa.

Rozdział 4 O przysposobieniu dzieci, bo ten tylko może przysposabiać dzieci, kto nie ma swoich własnych³⁰.

Rozdział 5 O opiekach, bo opieka w przypadku śmierci rodziców osieroconym wyznacza się dzieciom nieletnim.

Rozdział 6 O kuratelach, bo kuratela dla nieletnich, czyli to pozbawionych zmysłów, czyli marnotrawców³¹, czyli skazanych na więzienie jest przeznaczona, a za tym dopiero po opiece następuje.

Na tym się kończy część pierwsza O osobach. Następuje teraz

Część druga O rzeczach i prawach rzeczowych.

Tej drugiej części porządek naturalny rozdziałów po sobie idących i oddzielne, a sobie właściwe materye zawierających, następującym tłumaczy się sposobem.

[s. 292] Rozdział 7 /w porządku rozdziałów poprzednich³² jest O rzeczach i ich podziale prawnym. Przyczyna ta jest, że nim kto pozna, jakie są prawa rzeczowe, należy mu wiedzieć pierwszej, co są rzeczy i jaki ich podział.

³⁰ Istotnym celem przysposobienia miało być prawdopodobnie zapewnienie przyspasabiającemu dziedzica.

³¹ Powiązanie ograniczenia zdolności do czynności prawnych ze skłonnością do trwonienia majątku było charakterystyczne dla praw epoki feudalnej.

³² Bieńkowski przyjął numerację ciągłą – nie numerował od 1 jednostek redakcyjnych w ramach poszczególnych części, jak to uczynili twórcy *Landrechtu*.

Rozdział 8 O posiadaniu rzeczy, bo na nic by się rzeczy przydały, gdyby posiadaniem nie były.

Rozdział 9 O własności, bo człowiek na ten koniec pracuje i stara się o rzeczy do użycia swojego, ażeby były jego własnością.

Rozdział 10 O nabyciu własności przez odzierżenie³³ pierwotne /occupatio originalia/, bo pierwotne odzierżenie jest najpierwszym nabyciem własności.

Rozdział 11 O nabyciu własności przez przybytek /accessio accretio/, bo przybytek wypływa z rzeczy pierwiej odzierżonej, a za tym przybytek jest późniejszym nabyciem.

Rozdział 12 O nabyciu rzeczy przez podanie /traditio/, bo kto rzecz drugiemu podaje, musiał ją sam pierwiej odzierżyć. Podanie więc rzeczy onych /traditio/ jest czynem późniejszym.

Rozdział 13 O używaniu rzeczy i jej przychodów. Bo rzecz na ten koniec odziera się lub nabywa się, ażeby jej lub jej przychodów używać.

Rozdział 14 O obciążliwościach³⁴ /de servitutibus/, bo prawo obciążliwości /jus servitutis/ jest prawem używania rzeczy cudzej w części jednej, a że część mniejsza od całości, więc późniejsze powinna mieć miejsce jak używanie całkowitej rzeczy.

Rozdział 15 O zastawie /de jure pignoris/. Ponieważ przez zastawę udziela się prawo używania rzeczy tymczasowe, przez właściciela dozwolone, więc zastawa po własności i po użyciu właściciela dopiero miejsce otrzymuje.

Rozdział 16 O prawie dziedziczenia w ogólności³⁵. Ponieważ dziedzictwo i użytek jego zostawuje się po śmierci właściciela, a za tym ta materya po prawach własności i używania następuje, a sposoby, przez które zostawuje się to dziedzictwo, poprzedzać powinno.

[s. 293] Rozdział 17 O rozporządzeniu ostatecznym. Ponieważ dziedzictwo ostatnią wolą testatora zostawione, pierwsze ma miejsce od spadku naturalnego czyli *ab intestato*³⁶.

Rozdział 18 O spadkach przyrodzonych³⁷ /successio naturalis ab intestato/, ponieważ spadek przyrodzony wtenczas dopiero ma miejsce, gdy kto bez zostawionego rozporządzenia ostatecznej woli dziedzictwo naturalnym zostawia sukcesorom.

Rozdział 19 O wspólnej własności i o współnictwie innych praw rzeczowych. Bo wspólność własności lub innych praw jest skutkiem albo nabycia razem przez wiele osób praw jakowych, albo dziedzictwa dla wielu razem osób, czyli przez ostateczne woli rozporządzenie, czyli przez spadek naturalny zostawionego, albo własności jednej z drugą czasem lub przypadkiem połączonej.

Węc ta materya po innych wszystkich ostatnie w tej części praw rzeczowych otrzymała miejsce.

Pozostaje wytłumaczenie porządku naturalnego umieszczonych przez oddzielne rozdziały materyi części 3 Kodeksu cywilnego w planie przedstawionym, która jest O prawach względem rzeczy i czynności osobistych i o sposobach nabycia tych praw.

³³ Odzierżenie – nabycie.

³⁴ Obciążliwości – służebności.

³⁵ W KN dziedziczenie ustawowe uregulowano w księdze trzeciej, a ABGB w drugiej.

³⁶ Bez testamentu.

³⁷ O dziedziczeniu ustawowym.

Rozdział 20 O umowach czyli o kontraktach w ogólności /de pactis in genere/. Bo wszystko to, co jeden człowiek drugiemu, czyli co dać, czyli co czynić, czyli przestać lub nie czynić powinien, słowem każdy obowiązek względem rzeczy i działań jednego człowieka dla drugiego inaczej nie może być włożony, jak tylko przez umowę /:pactum:/, a zatem o umowach w ogólności rzecz najpierwsza wypada.

Rozdział 21 O darowiznach, bo umową jednostronną /unilateralis/ jest darowizna, a zatem pierwszej o niej wypada mówić, jeżeli o umowach dwustronnych /pacta bilateralia/ [s. 294] Rozdział 22 O kontrakcie zamiany, bo zamiana rzeczy za rzecz pierwszej między ludźmi przed wynalezieniem pieniędzy skuteczniła się niżeli sprzedaż.

Rozdział 23 O kontrakcie kupna-przedaży. Bo kupno i sprzedaż po wynalezieniu pieniędzy nastąpiło, a zatem późniejszym czynem od zamiany między ludźmi pokazało się.

Rozdział 24 O kontrakcie najmu rzeczy /locatio conductio/, bo człowiek przez naturalne sobie folgowanie pierwszej rzecz swoją najmuje aniżeli swoją pracę lub robotę.

Rozdział 25 O kontrakcie najmu roboty /locatio operarum/, bo człowiek wtenczas dopiero jest zmuszonym mieć swoją pracę i swoją robotę, gdy nie ma rzeczy, które by go wyręczały³⁸.

Rozdział 26 O kontrakcie spółki towarzystwa. Bo między ludźmi pierwszej pojedyncze czynności poprzedzały, nim do spółki i towarzystwa przyszło.

Rozdział 27 O kontrakcie składu.

Rozdział 28 O kontrakcie pożyczki.

Rozdział 29 O zleceniu i sprawowaniu cudzych spraw.

Rozdział 30 O kontraktach losowych czyli na rzecz niepewną i o zakładach.

Te cztery rozdziały nie mają takiego związku, ażeby jeden z drugiego wpływał, a zatem w jakim bądź kolwiek miejscu położone, swój porządek naturalny utrzymują.

Rozdział 31 O poręce³⁹. Ponieważ poręka jest skutkiem poprzedzających umów czyichś i tam tylko ma miejsce, gdzie ten, za którego się poręcza, obowiązków swoich nie dotrzymuje, przeto po wszystkich umowach czyli kontraktach, w których każdy z nich bądź może miejsce przyzwoite, należy.

Rozdział 32 O umowach małżeńskich czyli posagowych. Ponieważ umowy małżeńskie posagowe są skutkiem stanu małżeńskiego, inne zaś poprzedzające umowy [s. 295] tyczą się tylko człowieka jako człowieka, a człowiek nim w stan małżeński wejdzie poprzedzająco wszystkie może czynić umowy, więc naturalnie wypada pierwszej mówić o tym, co się tyczy człowieka, a potem co się tyczy stanu jego.

Rozdział 33 O wynagrodzeniu szkód poczynionych. Bo prawo szukania wynagrodzenia pochodzi z czynności szkodliwych lub opuszczenia obowiązków, jedno i drugie jest skutkiem zepsutego człowieka, a za ten obowiązek wynagradzania najpośledniej kładzie się.

³⁸ Poświęcenie najmowi robót osobnego rozdziału sugeruje, że umowa ta miała zostać uregulowana dużo bardziej wyczerpująco niż w KN i ABGB, które traktowały ją lakonicznie. Obecne w prawie rzymskim różnicowanie kontraktu najmu rzeczy, usług i dzieła zanikło w epoce feudalnej i, jak podkreśla Witkowski, „w początkach kształtowania się systemu kapitalistycznego nie zdawano sobie sprawy z postępującej konieczności różnicowania umowy o pracę (najem usług) od umowy o dzieło”, czego skutkiem było ich łączne potraktowanie w KN i ABGB. Witkowski, „Umowa entreprzyzy”, 85. Okoliczność, dlaczego Bieńkowski postanowił wzorować się na tradycyjnej systematyce rzymskiej, a odrzucić ujęcie francuskie i austriackie, wymaga dalszych badań.

³⁹ O poręczeniu.

Rozdział 34 O ugodzie w rzeczach spornych /transactio complanatio/. Bo ludzie nie tylko spory z umów, ale i z uczynionych szkód mieć mogą, a za tym przyzwoite tej materii miejsce tu kładzie się.

Rozdział 35 O sposobach, które prawa i obowiązki znoszą się. Bo sposoby, które prawa i obowiązki znoszą się, kończą wszystkie interessa między ludźmi.

Rozdział 36 O przedawnieniu /prascriptio/. Bo czas przedawnienia prawem jest ustanowiony, a równie kończy prawa i obowiązki. Wypada więc naturalnie, pierwiej umieścić zniesienie praw i obowiązków przez dobrowolne stron sposoby, umieścić na samym końcu zniesienie poniewolne praw i obowiązków przez przedawnienie mocą praw przepisane.

*podpisano K.K.*⁴⁰

3.

[s. 299]

20 XI 1814

Plan czyli prospekt do kodeksu cywilnego

Kodeks cywilny dzieli się na trzy części

1. O prawach i obowiązkach osób
2. O rzeczach i prawach rzeczowych
3. O prawach względem rzeczy i czynności osobistych i o sposobach nabycia tych praw

Wstęp

O ustawach obywatelskich w powszechności

Treść. Co jest ustawa obywatelska, jej moc, rozciągłość do mieszkańców i przybyłych, czas, od którego obowiązywać zaczyna, jej ogłoszenie, jej użycie, jakie tłumaczenie być powinno, kiedy obowiązująca być przestaje, jakie [są] skutki zawieszonych ustaw.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne, Statuta Casimiri Magni vol. 1 fol. 1, 2
2. Statut Litewski, przedmowa Lwa Sapiehy rozdz. 1, art. 1
3. Prawo rzymskie. Elementa iuris civ. Heineccii lib 1, tit. 1 de Justitia Jure tit. 2, de Jure Natura Gentium & Civili⁴¹
4. Introductio Juris Borussico-Brandenburgici, editio Berolini 1800⁴²
5. Introductio de Legibus Civilibus Generatium Cod. Austr: editio Vienna 1812⁴³
6. Titre préliminaire: de la publication, des effets et de l'application des lois en général. Cod. Civ. Français

⁴⁰ Zarówno w świetle protokołów, jak i na podstawie adnotacji umieszczonej w *Wykazie pism Komitetu autorem „Wstępu do planu”*, podobnie jak „Planu”, był Antoni Bieńkowski.

⁴¹ Heineccius, *Elementa Iuris Civilis Secundum Ordinem Institutionum*, prawdopodobnie wydanie: Lipsiae 1758.

⁴² Jus Borussico Brandenburgicum commune e Germanico latine versum. Berolini 1800.

⁴³ Codex civilis universalis pro omnibus terris germanicis Imperii Austriaci ex idiomate germanico in latinum translatus a Iosepho Winiwater, Viennae 1812.

Część pierwsza. O prawach i obowiązkach osób

Rozdział 1 O własnościach, użyciu i utracie praw obywatelskich

Treść: co są prawa człowieka i Obywatela. Co niewola i czyli ma miejsce. Zdolność nabycia praw wszelkich każdego mieszkańca, ich użycia i dochodzenia. Jaki wiek do nabycia praw. Jaki czas do dziecinności do niedorobłości i do nieletności i dla doletności. Opieka dla dzieci i nieletnych. Staranność czyli kuratela dla ludzi zmysłów pomieszanych, dla marnotrawców. Kto za nieprzytomnego i kiedy ma być uznany

[s. 300] Staranność dla nieprzytomnych. Co są zgromadzenia czyli ciała, jakie ich prawa i jaka o nich staranność⁴⁴. Jakim sposobem prawo obywatelstwa zdobywa się. Jak przez urodzenie, jak przez zamieszkanie i jakiego czasu. Jak przez znarodowienie się⁴⁵. Jak przez przywilej od najwyższej władzy wydany. Jak obywatelstwo utraci się przez opuszczenie kraju lub ucieczkę, przez wygnanie, przez popełnione zbrodnie, jakie skutki utraconego obywatelstwa &c.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne: vol. 1. fol. 73 tit. de Orphanis⁴⁶, fol. 303 § [...] fol: 326 tit: de Bonis Minorum, vol. 3 fol. 806 §⁴⁷ na koniec vol. 4, f. 58, t[it.] Obrona osób i dóbr. Vol. 5 f. 463 tit. Nowa Szlachta⁴⁸
2. Statut Litewski. Roz. 1. Art. 1 wszyscy obywatele jednym prawem pisanym sądzeni być mają
3. Prawo rzymskie. Elementa iuris civ. Heinectii lib 1, tit. Personarum
4. Juris Borussicum Pars 1 tit. 1 De perfonis, earumque iuribus in genere
5. Codex Austriacus Pars 1 Cap 1 de juribus qualitates et relationes personales spectantibu.
6. Cod. Napoléon livre 1 titre 1 de la jouissance et de la privation des droits civils

Rozdział 2 O prawach i obowiązkach małżeństwa

Treść: co jest małżeństwo. Co zaręczyny i jakie ich prawne skutki. Kto zdolny zawierać małżeństwo, jakie przeszkody do ważności małżeństwa, dla [...], dla błędu, dla przymusu, dla cudzołóstwa, dla [...]⁴⁹, dla poprzedzających ślubów. Wzajemne prawa i obowiązki małżonków. Szczególne męża, szczególne żony. Trwałość związku małżeńskiego. Co odosobnienie czyli separacya. Jej środki i skutki. Rozwiązanie małżeństwa. Między jakiej wiary ludźmi ma miejsce⁵⁰. Z jakich przyczyn i jak u katolików i ewangelistów. Z jakich przyczyn i jak u Żydów.

⁴⁴ Postulat uregulowania osób prawnych w kodeksie cywilnym różni koncepcję Bieńkowskiego od KN i ABGB.

⁴⁵ Naturalizację.

⁴⁶ O sierotach

⁴⁷ VL t. III, 382.

⁴⁸ VL t. V, 227.

⁴⁹ To i poprzednie słowo oznaczone [...] znajdują się na zagięciu karty. Najprawdopodobniej oba zaczynają się na literę „w”. Może zatem chodzić o wiek i o występpek.

⁵⁰ Wyrażne nawiązanie do modelu austriackiego.

Źródła do tej treści:

1. Prawa ojcyste [nie] o małżeństwie nie mają prawo kanoniczne używane do czego Concilium Tridentionis ses. 24 *de reformatione matrimonii* i Biblia lev.⁵¹ cap. 18
2. Prawo rzymskie Elem. Jur. Civ. Lib I tit 10 de nuptiis
3. Jus Borussicum Pars 2 tit. 1 de matrimonio
4. Cod. Austr. Pars. 1 Cap. 2 Tit. 1 de jure matrimonii
5. Cod. Napoléon Livre 1 tit 5 du mariage & tit 6 du divorce

[s. 301] Rozdział 3 O prawach i obowiązkach rodziców i dzieci

Treść: Prawność dzieci z czasu tak po zawartym małżeństwie jak po skończonym. Jakie dowody do tej prawności. Jakie prawa i obowiązki wspólne rodziców względem dzieci. Jakie szczególne ojca i matki. Jakie prawa i obowiązki rodziców względem majątku dziecinnego. Jakie prawa karności nad dziećmi, do jakiego wieku i do jakiego stopnia wymiar kary rozciąga się.

Dalej co jest uprawnienie dzieci /*legitimatio*/, jakim sposobem i między jakimi osobami małżonków ma miejsce uprawnienie. Jakie jego skutki.

O dzieciach naturalnych. Jakie stopnie między dziećmi naturalnymi a ich rodzicami, jakie prawa i obowiązki wzajemne.

Na koniec kiedy władza rodzicielska nad dziećmi ustaje, jak przez wieloletność, jak przez zawarte małżeństwo dziecięcia. Jak przez nadużycie władzy rodzicielskiej. Jak przez niemożność utrzymania dzieci. Jak przez stratę zmysłów, jak przez stratę praw obywatelskich jak przez zbrodnie.

Źródła do tej treści:

1. Prawo koronne vol. 1 fol. 5 tit. de filius, fol. 31. tit de ludo, fol 73 tit de pueris, fol. 339 tit. de Illegitima prole, Vol. 2 fol. 934 tit. O dzieciach, fol. 971 tit. de Illegitima prole, vol. 3 fol. 812 tit. de prole Illegitima, vol. 7 fol. 807 tit. objaśnienie
2. Statut Litewski. Rozdział 3 art. 28 o przymówkę żeby miał być nieuczciwej matki synem, art. 40 tit. ojciec i matka, rodz. 6 art. 2 tit. O opiece ojcowskiej imionami i majątnością ruchomą dzieci
3. Jus Borussicum, pars 2 Tit 2 De parentum et liberorum iuribus et officiis mutuis.
4. Cod. Austr. Pars. 1 cap. 3 pe iuribus parentum et prolium
5. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. Lib. 1. tit. 9 de patria potestate
6. Cod. Civ. Francais liv. 1 de la paternité & de la filiation

Rozdział 4 O przysposobieniu dzieci /*adoptio*/

Treść: co jest przysposobienie. Kiedy ma miejsce. Kto jest mocen i kogo przysposabiać. Jaki wiek przysposabiającego a jaki przysposobianego. Jakim sposobem ma przysposobienie nastąpić. Jak małoletni i mający rodziców przysposabiają się. Jakie stosunki między przysposabiającym a przysposobionym. Jaki względem pokrewnych i rodu. Jakie skutki z przysposobienia.

[s. 302] Jakie prawa i obowiązki wzajemne między przysposobionym a przysposabiającym zachodzą.

⁵¹ Księga Kapłańska.

Źródła do tej treści:

1. W prawach koronnych i litewskich nic nie ma o tej treści⁵²
2. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ.: lib. 1, tit. 11 de adoptionibus
3. Jus Borussicum pars. 2 tit 2 sectio 10 de Adoptatione
4. Cod: Austr. Pars 1 cap. 3 de juribus parentum et prolium. § 179 & sequitur
5. Cod. Civ. Napoléon liv. 1 tit. 8 de l'adoption et de la tutelle officieuse

Rozdział 5 O opiekach

Treść: Co jest opieka, kiedy ma miejsce, kto może być opiekunem, czyli kobiety i które. Jaka opieka testamentowa, przyrodzona i nadana. Która z nich ma pierwszeństwo. Kto się może wymówić z opieki. Z jakich przyczyn. Jakie obowiązki opiekuna względem osoby małoletniego i jego wychowania. Jakie obowiązki względem majątku. Jakie granice w administracji majątku. Jakie granice we władzy karności nad małoletnim. Jaka moc zbywania rzeczy ruchomych i nieruchomości, kiedy to może, jakim sposobem ta alienacja aby była ważną nastąpić powinna. Jakie opiekun ma złożyć zabezpieczenie powierzonego sobie majątku. Komu, kiedy i jakim sposobem ma zdawać rachunki z powierzonej sobie nad dobrami administracji. Kto ma czuwać nad sprawowaniem się opiekunów – czy sąd czy rada familijna, jak się ma składać rada familijna z wielu osób i z kogo. Jakie jej prawa i obowiązki i jakie granice jej działań. Kiedy opieka ustaje i przez jakie środki. Gdy opiekunem matka lub babka jakie zastrzeżenia, kiedy w nowe małżeństwa wchodzi. Jakie środki mają być przedsięwzięte kiedy między opiekunem a małoletnim zachodzi interes, i równie kiedy między małoletnimi pod jednym opiekunem będącymi.

Źródła do tej treści:

1. Prawo koronne vol. 1 fol. 44 de Tutoribus, fol. 73 de Orphanis, fol. 76 de tutoribus virginum, fol. 150 de Prole relicta post morte parentum, fol. 326 de bonis minorum, vol. 2 fol. 692 o opiekunach, fol. 1218 tit de minoremnibus, vol. 4 fol. 558 tit. de curitas
2. Statut litewski rozdział 5 o opiekunach
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. Heinectii lib. 1 tit. 13 de Tutelis, tit. 18 de legitima partentum tutela, tit. 21 de Auctoritate tutorum, tit. 22 Qubus modis tutela finitur
4. Jus Borrussicum pars. 2 tit 18 de tutela & cura
5. Cod. Austr. Lib 1 cap 4 de tutelis & curatelis
6. Cod Nap. Liv: 1 tit. 10 de la minorité, de la tutelle et de l'émancipation

[s. 303] Rozdział 6 O kuratelach

Treść: Co jest kuratela. Kiedy ma miejsce względem pozbawionych zmysłów, względem marnotrawców, względem nieprzytomnych, względem wskazanych na kary więzienia. Kto wyłączony z jakich przyczyn. Kto wymówiony i z jakich przyczyn. Czy kobiety być mogą jakie w jakim przypadku. Jakie prawa i obowiązki kuratorów względem osób pod kuratelę poddanych i względem majątku powierzonego. Jakie komu i kiedy zdawać mają rachunki. Kiedy ustaje kuratela i przez jakie środki.

⁵² Zapewne Bieńkowski rozumie prawa koronne wyłącznie jako konstytucje – z pominięciem zwyczaju. Zob. Rafacz, *Adopcja w Polsce*, 264 i nast.

Źródła do tej treści:

1. W prawach polskich jedna tylko ustawa o kuratorach vol. 3 fol. 952⁵³
2. W Statucie Litewskim nic nie ma o kurateli
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. Heinectii
4. Codex Austr. Pars. 1 cap. 4 de tutelis & curatelis
5. Jus Borussicum t. 2 tit. 18 de tutela & cura
6. Cod. Nap. Livre 1 tit. 11 de la majorité, de l'interdiction & du conseil judiciaire

Część druga. O rzeczach i prawach rzeczowych

Rozdział 7. O rzeczach i ich podziale prawnym

Treść: Co jest rzecz. Pierwszy podział rzeczy na publiczne i prywatne. Co są jedne, a co są drugie. Drugi podział na widzialne i niewidzialne, jakimi są prawo polowania, ryb łowienia, wrębu; opis jednego i drugiego. Trzeci podział zażywalne /fungibiles & non fungibiles/⁵⁴ niezażywalne. Czwarty podział na ruchome i nieruchome. Ich opis, prawne oznaczenie ruchomych za nieruchome, jako zasiewy, inwentarz, kotły, młyny && narzędzia rolnicze.

Źródła do tej treści:

1. Prawo polskie vol. 1 fol. 150 *de libertate in fluviiis*⁵⁵, fol. 153 *Mercatores non aliis, nisi antiquis tranfeant viis*⁵⁶, konst 1775 tit. *Zabronienie polowania*⁵⁷
2. Statut Litewski rozdział 10 *O puszczy, o łowach&*, roz. 9 [*O podkomorzych w powiatach i*] *o prawach prawach ziemnych, o granicach i [o] miedzach*
3. Prawo rzymskie, Elem. Jur. Civ. Lib. [II] tit 1 de rerum divisione et adquirendo earum dominio, tit. 2 de rebus corporalibus & incorporeis [304]
4. Jus Borussicum t. 1, tit. 2 De rebus, earumque iuribus in genere
5. Codex Austr, pars 2 De rebus earumque divisione iuridica
6. Code Napoleon livr. 2 Tit. 1 de la distinction des biens

Rozdział 8 O posiadaniu rzeczy /de possessione/

Treść: Co jest dzierżenie rzeczy /detentio/ a co posiadanie prawne /possessio/ kto zdolny do posiadania czyli sam przez się, czyli przez innych. Co jest posiadanie prawne czyli dobrej wiary, a co nieprawne czyli złej wiary. Czy posiadacz dobrej wiary do okazania swoich praw może być zmuszonym. Co jest przedmiotem posiadania. Jakie prawa prawego posiadacza względem rzeczy posiadanej i do jej użytków⁵⁸. Kiedy ustaje prawne posiadanie. Do czego prawy posiadacz obowiązany właścicielowi, gdy ten prawa własności dojdzie. Jak ma być wynagrodzony względem kosztów lub na utrzymanie lub na polepszenie rzeczy posiadanej. Które wydatki mogą być zwrócone a które nie. Czy ma pobierane użytki wrócić. Który posiadacz wraca, a który nie wraca. Jakie wady posiadania nieprawego czyli złej wiary. Jaki obowiązek zdawania rachunków z użytków i odpowiedzialność za szkody; nawzajem jakie prawo wymagania wynagrodzenia za koszty i jakie.

⁵³ VL t. III, 452.

⁵⁴ Oznaczone co do gatunku.

⁵⁵ VL t. I, 69 (Statuty KW).

⁵⁶ VL t. I, 69 (Statuty KW).

⁵⁷ VL t. VIII, 114.

⁵⁸ Pożytków.

Źródła do tej treści:

1. W prawach koronnych w tej treści nie ma wyraźnych ustaw[;] jest rzecz o posesorach zastawnych i arendowanych o których w swoim miejscu będzie
2. Statut Litewski R. 7, art. 9 i art. 19; r. 9 art. 22
3. Prawo rzymskie Ele. Jur. Civ. lib 2 tit. §376& sequent; de rerum divisione et adquirendo earum dominio; lib. 2 tit. 10 de bonorum possessionibus; lib. 4 tit. 15 de Interdictis
4. Jus Borussicum pars. 1 tit. [7] De detentione & possessione
5. Cod. Austr. pars. 2 cap. 1 possessione

Rozdział 9 O własności

Treść: Co jest własność, co może być przedmiotem własności. Kto zdolny nabywać własności. Prawa z własności wynikające. Świątość prawa własności. Ograniczenie względem publiczności i drugih. Używanie i rządzenie własnością. Podział własności na zupełną i mniej zupełną⁵⁹. Opis obojga. Prawa i obowiązki stąd wynikające. Co jest wspólna własność /condominium/ i jakie jej skutki. Jakie prawo odzyskiwania własności utraconej /vindicatio/ jakie prawo właściciela gdy posiadacz albo zaprzecz rzecz posiadaną albo w czasie dochodzenia pozbywa [się] tej rzeczy naumyślnie, ażeby właściciel [jej] nie doszedł.

[s. 305] Źródła do tej treści:

1. Prawo rzymskie Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 1 de rerum divisione et adquirendo earum dominio
2. Jus Borussicum pars. 1 tit. 8 de Dominio; tit. 15 de perfectione dominii
3. Cod. Austr. pars. 2 cap. 2 de jure Dominii
4. Cod. Nap. liv. 2 tit. 2 de la propriété
5. Statut Litewski r. 3 art. 2; r. 9 art. 19; Institutio unionis A^o1569⁶⁰; rozdział 7 art. 1, r. 3 art. 41

Rozdział 10 O nabyciu własności przez pierwotne odzierżenie /occupatio originaria/

Treść Co jest odzierżenie pierwotne /occupatio originaria/ Kto jest zdolnym do odzierżenia. Jakie odzierżenie prawne zwierząt leśnych, powietrznych, wodnych. Jaka prawość odzierżenia rzeczy zgubionych lub [po]rzuconych. Jakie odzierżenie rzeczy skrytych przez niewiedomego właściciela [przez inną osobę] wynalezionych. Jakie odzierżenie prawe wykopanych skarbów, jakie prawo do nich właściciela gruntu, a jakie znajdującego. Co gdy znachodzi⁶¹ razem wielu. Co zdobycz wojenna. jakie prawa i obowiązki względem rzeczy zdobytych komu, jak, i które należą.

Źródła do tej treści⁶²:

⁵⁹ Inaczej niż w KN. Dystynkcja ta była obecna w *Landrechcie* i ABGB.

⁶⁰ Akt unii lubelskiej.

⁶¹ Odnajduje.

⁶² Pominięto KN.

1. Vol. 1. fol. 39 tit De inventione alicujus rei &c⁶³, fol. 80 de venatione⁶⁴, fol. 81 de cane⁶⁵, vol. 2 fol. 806§20
2. Statut Litewski rozdział 2 art. 14, roz. 3 art. 2 roz. 9 ar. 30, roz. 10 art. 1 i następne
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 1 de rerum divisione et acquirendo earum dominio
4. Cod. Austr. pars. 2 cap. 3 de adquirendo dominio per occupationem
5. Jus Borussicum pars. 1 tit. 9 De acquirendo dominio in genere

Rozdział 11 O nabyciu własności przez przybytek⁶⁶ / accessio auctio/

Treść: Co jest przybytek. Jaki naturalny płodów i zwierząt. Jaki przypadkowej zmiany biegu wód i rzek wyspy na rzekach przysypek. Jaki przybytek artificiozny⁶⁷ z zabudowania na cudzym gruncie zasiania, wsadzenia lub szczepienia drzew. Przybytek z pomieszanej materii cudzej w jakiej rzeczy, komu i jaka własność należy.

Źródła do tej treści:

1. Prawa polskie vol. 1 fol. 3 *de fluvii aut rivuli fluxu*⁶⁸, fol. 35 de plantatione⁶⁹, de cultura agri alieni⁷⁰, fol. 36 tit. de poena⁷¹, fol. 363 *de usu fluviorum*⁷²
2. Statut Litewski roz. 9 o podkomorzym, o prawach ziemnych granicznych i miedzach⁷³
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. [1] de rerum divisione et acquirendo earum dominio
4. Jus Borussicum pars. 1 tit. 9 sectio 6 *de acquisitione accessio et accretionum*.
5. Codex Austr. Pars 2 cap. 4 de acquirendo dominio per accessionem
6. Code Napoléon liv. 2 tit. 2 chap. 1 du droit d'accession sur ce qui est produit par la chose, et chap. 2 du droit d'accession sur ce qui s'unit & s'incorpore à la chose

[s. 306] Rozdział 12 O nabyciu własności przez podanie rzeczy /traditio/

Treść: co jest podanie rzeczy /traditio rei/ jakim sposobem podanie dóbr nieruchomości skutecznia się. Jakie jego skutki. Jakim sposobem rzeczy ruchomych. Jakim sposobem praw niewidzialnych. Jakie skutki gdy na rzeczy sprzedanej i podanej są ciężary jakie gdy na nieruchomościach, a jakie gdy na ruchomych. Środki przez które ustaje własność nieruchomości i ruchomych.

Źródła tej treści:

1. Prawo polskie vol. 2⁷⁴ fol. 397§39 tit. *zapobiegając &c*⁷⁵, vol. ead. fol. 947 o kontrakcie słownym⁷⁶, vol ead. *o ważności zapisów*⁷⁷

⁶³ VL t. I, 17 (Statuty KW)

⁶⁴ VL t. I, 36: De venationibus leporum.

⁶⁵ VL t. I, 36: De cane aut fera aliena per aliquem recepta.

⁶⁶ Przybycie.

⁶⁷ Sztuczny.

⁶⁸ VL t. I, 2 (Statuty KW).

⁶⁹ VL t. I, 15 (Statuty KW).

⁷⁰ VL t. I, 15 (Statuty KW).

⁷¹ VL t. I, 16 (Statuty KW).

⁷² VL t. I, 164.

⁷³ Tytuł nieco przekręcony.

⁷⁴ W rękopisie 12.

⁷⁵ VL, t. II, 8.

⁷⁶ VL, t. II, 175.

⁷⁷ VL, t. II, 258.

2. Statut Litewski roz. 7 o zapisach sprzedażach
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 1 de rerum divisione et acquirendo earum dominio §380 & sequentis
4. Cod. Austr. pars. 2 cap. 5 de acquirendo dominio per traditionem
5. Jus Borussicum pars. 1 tit. de acquifitione domini mediata & tit. 11 de domini acquirendi titulis

Rozdział 13 O używaniu rzeczy i jej przychodów

Treść: Co jest używanie rzeczy. Jakie używanie ruchomych a jakie nieruchomości. Jakie gruntów, lasów i ogólnie ziemskie. Jakie domów, pomieszczeń i budowli, jakie zwierząt. Jakie prawa używającego w części używanej przez drugiego rzeczy. Jakie obowiązki względem zachowania, utrzymania i poprawienia rzeczy na użytek danej. Jakie obowiązki względem ciężarów do rzeczy i jakim sposobem ustaje używanie rzeczy i jej przychodów. Jakie użytki przy skończeniu używania do używającego, a jakie przy właścicielu rzeczy pozostają.

Źródła do tej treści:

1. W prawach polskich i litewskich szczególnych ustaw w tej treści nie ma.
2. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 4 de ususfructu & ead. Libro tit. 5 de usu & habitatione
3. Jus Borussicum pars. 1 tit. 21 De iure vtendi, vel vtilitate percipiendi ex rebus alienis
4. Cod. Austr. pars. 2 cop. 7 de servitutibus §509, tit. ususfructus
5. Code Napoléon liv. 2 tit. 3 de l'usufruit, de l'usage & de l'habitation

Rozdział 14 O obciążliwościach /de servitutibus/

Treść: Co jest obciążliwość. Jaka wiejska a jaka miejska. Obciążliwość publiczna dróg, przewozów. Obciążliwość pastwisk, gruntów, lasów, domów, okien czyli światła, ścieków, wód studniowych, niezaćmienia widoków, stykania lub wypuszczania ścian. Prawa i obowiązki tego który na cudzej własności ma obciążliwość. Środki przez które się nabywa obciążliwości. Przez które traci się [je].

Źródła do tej treści:

1. W prawach polskich i w statucie litewskim nie ma na to ustaw wyraźnych lecz w ich miejsce prawa krajowe miejskie, to jest:
2. Prawa saksońskie, którymi miasta małopolskie sądziły się
3. Jus culmense, którym miasta pruskie i wielkopolskie sądziły się [s. 307] Lib. 3 de acquirendo rerum dominio cap. 6 de servitute aquae ductus, cap. 7 de stillicidio, cap. 8 de luminibus non officiendo, cap. 9 de finibus arede non excedendis⁷⁸
4. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 3 de servitutibus praediorum
5. Jus Borussicum pars. 1 tit. 22 De fundorum feruitutibus
6. Cod. Austr. Pars. 2 cap 7. de servitutibus
7. Code Napoléon liv. 2 tit. 4 des servitudes ou services fonciers

⁷⁸ Przepuszczalnie Bieńkowski skorzystał z łacińskiej edycji prawa chełmińskiego autorstwa Bandtkie *Jus Culmense, cum appendice privilegiorum et jurrum selectorum munitipalium, et dissertatione historicojuridica*, Varsaviae 1814.

Rozdział 15 O zastawie

Treść: Co jest zastawa w ogólności. Jaka zastawa dóbr nieruchomości, jaka ruchomych. Jakim sposobem prawo rzeczowe na dobrach nieruchomości nabywa się, a jakim sposobem na rzeczach ruchomych. Jakie skutki zastawy, jakie prawa i obowiązki zastawnika względem dóbr i rzeczy zastawionych, jakie względem zastawującego, jakie względem trzeciego prawo jakie na rzeczy zastawionej mającego. Jakie prawa i obowiązki rzecz zastawującego. Jakim sposobem kończy się zastawa. Jakie środki odebrania rzeczy z zastawy. Jakie prawa zastawnika gdy rzecz na terminie przez zastawującego nie jest wykupioną.

1. Prawo koronne. Vol 1 fol. 42 de pignoribus⁷⁹, fol 50 de mutatione pecuniarum per Judasos⁸⁰, fol. 79 de Judeis⁸¹, fol. 314 de ablatis pignoribus⁸², fol. 420 tit. inscriptio obligationis de facto⁸³, vol. 2 fol. 1213 o wykupie dóbr zastawnych⁸⁴, vol 7 constitutio A^o 1768 tit. połączenie trybunałów⁸⁵. Tit. a gdy w raz większe, vol. 8 A^o 1773 tit objaśnienie⁸⁶
2. Statut litewski r. 7 art. 10 o zapisach imion art. 20, 21, 24, art. 27 tit. Kto by jaką rzecz zaprzedał na rok, art. 28 o rzecz ruchomą w zastawie do czasu pewnego a nie na upad, art. 29 kto by komu konia lub wołu zastawił bez roku, art. 30 o rzeczach zastawnych zaginionych
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 14 de Obligationibus
4. Kodex Austr. Pars. 2 cap. 6 de jure pignoris
5. Jus Borussicum pars 1 tit. 20 de iure in rei alienae subsiantia sectio 1 de iure pignoris.
6. Cod. Nap. Liv. 3 tit. 17

Rozdział 16 O prawie dziedziczenia w ogólności /jure hereditario/

Treść: Co jest dziedzictwo czyli massa dziedziczna. Środki przez które komu dziedzictwo należy. Różnica między dziedziczeniem a legatem. Czas od którego dziedzictwo do kogo należy. Zdolność osobista do odziedziczenia dziedzictw. Kto jest niezdolnym odziedziczyć dziedzictwo. Jakim sposobem do dziedzictwa przychodzić. O dobrodziejstwie inwentarza. Jakie skutki prawne objęcia [objęcia] dziedzictwa z dobrodziejstwem inwentarza a jakie skutki bez tego dobrodziejstwa. Jakie prawa i obowiązki zarządzającego dziedzictwem do czasu nim dziedzic lub dziedzice zgłoszą się. Jakie nawzajem prawa i obowiązki dziedziców względem zarządzającego. Jakie obowiązki zarządzającego i dziedziców względem legatów &c. O podziale dziedzictwa. O zwrotach. Co się do podziału zwraca. O skutkach podziału.

⁷⁹ VL t. I, 18 (Statuty KW).

⁸⁰ VL t. I, 22 (Statuty KW).

⁸¹ VL t. I, 85.

⁸² VL t. I, 143.

⁸³ VL, t. I, 210.

⁸⁴ VL, t. II, 254.

⁸⁵ VL, t. VII, 317, *Złączenie trybunału koronnego*.

⁸⁶ VL, t. VIII, 80.

[s. 308] Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 42⁸⁷ i fol. 73⁸⁸ de pueris, fol. 40 de divisione⁸⁹, vol. 2 fol. 613 o przysiędze i dziale⁹⁰, fol. 941 Excepta mazowieckie tit. o wwiązaniu⁹¹, fol. 1213 tit. na dobrach⁹²
2. Statut Litewski r. 3, art. 17 tit. po śmierci ojców, r. 5 art. 3 tit. po śmierci ojcowskiej, art. 14 o spadki które zarówno na syny i córki⁹³ przychodzą
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 19 heredum qualitate & differentia, tit. 20 de legatis
4. Cod. Austr. Pars 2 tit. 8 de jure haereditario
5. Cod. Nap. liv. 3, tit. 1 des successions
6. Jus Borussicum pars 1 tit. 9 de acquirendo dominio in genere, sectio 8 de hereditatis acquifitione

Rozdział 17 O rozporządzeniu ostatniej woli

Treść: Co jest rozporządzenie ostatniej woli, jak różnica między testamentem a codicilem. Jej skutki. Kto mocen jest czynić a kto nie. W jakich przedmiotach można przez ostateczną wolę rozporządzać. Kto mocen jest otrzymywać z ostatecznej woli rozporządzenia. Jak forma, wolność odmiany ostatecznej woli. W przypadku kilku zostawionych jaka moc którego. Co gdy wielu razem dziedziców ustanowionych, a jedno z nich przed dojściem do dziedzictwa umrze. Jaki testator do zostawienia części obowiązkowej⁹⁴ jest winien. Dla kogo ta część obowiązkowa i w jakiej ilości komu należy. Kto jest z mocy ustaw koniecznym dziedzicem. Jakie przyczyny być mogą wydziedziczenia koniecznych dziedziców. Jaki skutek gdy testator mając potomstwo opuścił one w swym testamencie. Co jest substytucja. Co pospolita /substitutio vulgaris/ a co fideikomis familijny⁹⁵. Jaka substytucja może być dozwolona. Jaka której rozciągłość i jakie granice.

Co jest legat. Jaki legat czyli zapis ogólny. Jaki rzeczy pierwszego rodzaju. Jaki rzeczy szczególnej. Jakie ich skutki prawne. Jaki skutek gdy legat cudzej rzeczy zapisany. Jaki skutek legatu wierzytelności testatora &c.

Co są egzekutorowie testamentu, jakie ich prawa i obowiązki.

Co czyni nieważność testamentu, przez jakie środki ostateczne woli rozporządzenie lub legat upada i moc swoją traci.

⁸⁷ VL, t. I, 18 (Statuty KW).

⁸⁸ VL, t. I, 33 (Statuty KW).

⁸⁹ VL, t. I, 17 (Statuty KW).

⁹⁰ VL, t. II, 15 .

⁹¹ VL, t. II, 171.

⁹² VL t. II, 254.

⁹³ Dziewki.

⁹⁴ Zatem Bieńkowski postulował przyjęcie dla ochrony dziedziców koniecznych rezerwy jak w KN i *Landrechcie*, a nie zachowku jak w ABGB.

⁹⁵ Mają pozostać fideikomisy, których w oryginalnym tekście KN nie było.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 369 de testamentis condentis⁹⁶, fol. 580 § tes. vero⁹⁷, vol. 5 fol. 368 o testamentach⁹⁸, vol. 6 fol. 487 de nuncupativo testamento⁹⁹, fol. 488 Warunek de non alienandis bonis¹⁰⁰, vol. 7 constitutio r. 1768 o nieoddaleniu dóbr ziemskich¹⁰¹

2. Statut Litewski roz. 8. O testamentach

3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2, tit. 10 de testamentis ordinandis, lib. ead. tit. 11 de militari testamento, lib. ead. tit. [12] Quibus non est permissum facere testamentum, lib. ead. tit. 13 de Liberis exheredandis, lib. ead. Tit. 14 de heredibus instituendis, tit. 15 de Vulgari Substitutione, lib. ead. tit. 16 de Pupillari Substitutione, lib. ead. Tit. 17 Quibus modis testamenta infirmantur, lib. ead. tit. 18 de Inofficioso testamento, lib. ead. tit. 19 de heredum qualitate et differentia, lib. ead. tit. 20 de Legatis, lib. ead. tit. 23 de fideicommissariis hereditatibus, lib. ead. Tit. 24 de Singulis Rebus per Fideicommissum Relictis, tit. 25 de Codicilla

[s. 309] 4. Cod. Austr. Pars 2 tit. 9 de ultima voluntate in genere & de testamentis in specie, pars 2 cap. 10 de substitutione & fideicommissio, pars 2 cap. 11 de legatis, cap. 12 de modis ultimam voluntatem restringendis.

Jus Borussicum pars 1 tit 12 de titulis acquirendi dominii ex dispositionibus mortis causa oriundis, sectio 1 de testamentis et codicillis, sec. 2 de pactis successoriis, pars 2 tit. 4 de iuribus familiae communibus

5. Cod. Civ. Nap. Liv. 3 tit. 2 des donations entre vifs & des testamens

Rozdział 18 O spadkach przyrodzonych¹⁰²

Treść: Co jest spadek przyrodzony /successio naturalis/. Kiedy ten spadek ma miejsce. Od którego czasu zaczyna się. Kto do spadku przyrodzonego w ogólności należy. Co jest pokrewieństwo. Co jest linia prosta pokrewieństwa i jak się dzieli na zstępną i wstępną. Co jest linia potoczna pokrewieństwa. Jak bliskość stopni tak w linii prostej jak pobocznej ma być uważana. Jakim porządkiem pokrewni idą do spadku. O pokrewnych zstępnych. O zastępstwie czyli reprezentacy i jakie jej skutki. Kiedy pokrewni wstępni do spadku przychodzą i w jakiej części. Kiedy poboczni, którzy i w jakich częściach. O spadku na małżonka pozostałego. Jaki gdy zmarły zostawia potomstwo, a w jakiej części i jakim prawem gdy nie zostawia¹⁰³. Jaka część gdy zostawia wstępnych lub rodzeństwo. Jaka gdy nie zostawia wstępnych ani rodzeństwa i spadek do dalszych pobocznych należy. Jakie prawa dzieci do spadku uprawnionych. Jakie prawa dzieci przyzسوبionych. Jakie prawa do spadku dzieciom naturalnym i po kim należą. Komu na-

⁹⁶ VL, t. I, 167.

⁹⁷ VL, t. I, 284.

⁹⁸ VL, t. V, 183.

⁹⁹ VL, t. VI, 248.

¹⁰⁰ VL, t. VI, 248.

¹⁰¹ VL, t. VII, 380.

¹⁰² Ustawowych.

¹⁰³ Można domyślać się, że uprawnienia owidowiałego małżonka miały być bliższe tym z ABGB, a nie tym z KN, w myśl którego pozostały małżonek dochodził do spadku dopiero w braku krewnych bocznych dwunastego stopnia.

wzajem po dzieciach naturalnych pozostały spadek należy. Komu należy spadek kiedy żadnych pokrewnych nie ma.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne prócz spadku po rodzicach na dzieci żadnego innego porządku sukcesji nie przepisują¹⁰⁴, ale o kadukach jest: vol. 2 fol. 1209¹⁰⁵ i vol. 8 fol. 955¹⁰⁶
2. Jus terrestre Nobilitatis Prussiae correctum vol. 6 fol. 549¹⁰⁷
3. Statut Litewski roz. 7 art. 16 o pociąganiu spadku rodziców po ich dzieciach, roz. 3 art. 17¹⁰⁸ tit. po śmierci ojców &c
4. Jus Culmense lib. 3 cap. 30 de successione descendentium ab intestato, lib. ead. cap 35 de successione ascendentium, [cap. 39] de successione collateralali
5. Jus Borussicum pars 2 tit. 2 de parentum et liberorum iuribus et officiis mutuis, sectio 5 de successione liberorum¹⁰⁹, sectio 6 de successione parentum et aliorum consanguineorum
6. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 13 N°1 de successione descendentium, N°2 de successione ascendentium, N° 3 de successione collateralali, N° 4 de successione conjugum, N°5 de successione fisci
7. Cod. Austr. Pars 2 tit. 13 de successio ab intestato
8. Cod. Napo. Livr. 3 tit. 1 des successions

Rozdział 19 O wspólnej własności i o wspólnocie innych praw rzeczowych

Treść: Co jest wspólność. Na czym się zasadza. Prawo powszechne współników. Prawo szczególne [s. 310] współnika do swej części. Zarządzanie współwłasnością komu i jak należy. Jak postąpić w przypadku niezgodności współników. Jakie prawa i obowiązki współników względem użytkowników i ciężarów. Jaki podział między współnikami. Jaki środek gdy rzecz niepodzielna.

Tu należy odnowienie granic, czasem zatartych albo przypadkiem zmienionych. Co czynić gdy granice i znaki są do nie poznania, jakie prawa posiadacza ostatniego. Jakie środki gdy posiadanie zakwestionowanych gruntów albo wspólne albo wątpliwe między spór wiodącymi. Jakie prawa i obowiązki przy utrzymywaniu wspólnych granic, znaków, płotów, kanałów, murów, ścian.

Źródła do tej treści:

1. Prawo koronne: vol. 1 fol. 3 *de fluvii aut rivuli fluxu*¹¹⁰, fol. 20 tit. *Seps*¹¹¹, fol. 275 de granicierum limitatione¹¹², fol. 412 *si autem*¹¹³, fol. 527 *de limitibus bo-*

¹⁰⁴ Bieńkowski nie zauważył konstytucji: I, 19: *de filia vivente patre*.

¹⁰⁵ VL, t. II, 253, w rękopisie omyłka: 1200 zamiast 1209.

¹⁰⁶ VL, t. II, 579.

¹⁰⁷ VL, t. VI, 270.

¹⁰⁸ W rękopisie 177.

¹⁰⁹ Tytuł został skrócony.

¹¹⁰ VL, t. I, 2 (Statuty KW).

¹¹¹ VL, t. I, 9.

¹¹² VL, t. I, 126.

¹¹³ VL, t. I, 206.

- norum*¹¹⁴, vol. 2 fol. 938 o porównaniu granic¹¹⁵, fol. 947 o czynieniu granic¹¹⁶, o porównaniu granic¹¹⁷, fol. 977 o granice¹¹⁸, fol. 912 o porównaniu dóbr¹¹⁹
2. Statut Litewski roz. 1 art. 20 o rzecz ziemną, roz. 9 art. 8 o różnicy w gruntach, art. 12 o odjęciu imienia, art. 16 o ziemię odrębną, art. 18 ktoby komu granice &c, art. 19 o las zobopolny, art. [20] o rzekę gdzie graniczy.
 3. Jus Culmense lib. 3 cap. 55 de communi dividendo, cap. 56 de fundi divisione.
 4. Jus Romanum : Elem. Jur. Civ. Lib. 4 tit. 2, 8, 9, 83 de communi dividend.
 5. Cod. Austr. Pars 2 cap. 16 de condominio & communione aliorum iurium realium
 6. Cod. Civ. Napoléon liv. 3 tit. 1 sectum 4 du Partage, et de la garantie des Lots¹²⁰ & sect. 5 de la Rescision en matière de partage.¹²¹

Część trzecia. O prawach względem rzeczy i czynności osobistych i o sposobach nabywania owych.

Rozdział 20 O umowach czyli kontraktach w ogólności /de pactis/

Treść: co jest umowa czyli kontrakt w ogólności. Podział umów. Co jest jednostronna a jakie jej skutki. Co jest obustronna. Jej skutki. Kto mocen jest zawierać ugody, a kto nie mocen. Jaki przedmiot umów. Jakie godziwe umowy a jakie niegodziwe i ich nieważność. Na czym istota umów zależy. Co jest zezwolenie. Co przymus, jaki, i jakie jego skutki. Co są poprzednie umawiania się między stronami względem umów. Jakiej są mocy. Jaki czas do przyrzeczenia z jednej strony do przyjęcia z drugiej strony do umowy wyznaczony. Co jest wspólność czyli solidarność. Jakie ma skutki. Co jest przyczyzna¹²² [s. 311] umów. Jaka wyraźna jaka nie wyraźna. Jaka zmyślona jaka nieważna i jakie mają skutki. Co jest warunek. Jakie warunki ważne a jakie nieważne i ich skutki. Czas, sposób, miejsce [s]pełnienia zobowiązań, jakie skutki. O każe założonej w umowach i jakie jej skutki na przypadek niedotrzymania. O danym zadatku. Jakie skutki. Co są warunki i zobowiązania się przypadkowe i jakie ich skutki względem umów. Jak się umowy mają tłumaczyć. Jakim sposobem umowy dopełniają się. Co jest ewikacja. Jaka jej rozciągłość. Jakie jej skutki. Co jest obraza w umowach /Lassio/ gdzie i kiedy może mieć miejsce i jakie jej skutki.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne: vol. 1 fol. 271 de civibus¹²³, fol. 277 de potestate, fol. 326 de inscriptione¹²⁴, fol. 416 § notandum¹²⁵ fol. 581 § ad effugiendas¹²⁶, vol. II fol. 597 §

¹¹⁴ VL, t. I, 260.

¹¹⁵ Prawdopodobnie Bieńkowski złączył tu tytuły dwóch konstytucji: o porównaniu dóbr (VL, t. II, 170) i o ponowieniu granic (VL, t. II, 175).

¹¹⁶ VL, t. II, 175.

¹¹⁷ VL, t. II, 175.

¹¹⁸ VL, t. II, 189.

¹¹⁹ Pomyłony numer strony. Zapewne powinno być 938 (VL, t. II, 170).

¹²⁰ W tytule pominięto początek: Des effets.

¹²¹ Pominięto *Landrecht*.

¹²² Zatem Bieńkowski postulował przyjęcie zasady kauzalności umów na wzór KN (art. 1108).

¹²³ VL, t. I, 124.

¹²⁴ VL, t. I, 148.

¹²⁵ VL, t. I, 208.

¹²⁶ VL, t. I, 284.

zabiegając, fol. 947 o kontrakcie słownym¹²⁷, fol. 1219 o ważności zapisów¹²⁸, fol. 1220 o relaksacji¹²⁹; vol. 3 fol. 666 o dobrach ziemskich¹³⁰; vol. 6 fol. 119 A⁰1768 tit. połączenie trybunałów¹³¹

2. Statut Litewski roz. 7 o zapisach i sprzedażach
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 14 de obligationibus
4. Cod. Austr. pars 2 tit. 14 de pactis in genere
5. Jus Borussicum pars. 1 tit. 4 de voluntatis declarationibus & tit. 5 de pactis
6. Cod. Civ. Napoléon liv. 3. tit. 3 des contrats ou des obligations conventionnelles en général

Rozdział 21 O darowiznach

Treść: co jest darowizna, jaka nagradzająca a jaka prosta. Jakie ich skutki. Jaka forma rzeczy ruchomej a jaka nieruchomości. Darujący do ewikcji jak obowiązany i kiedy. Przyczyny do wzruszenia darowizny: ubóstwo darującego nadeszłe, niewdzięczność obdarowanego. Obowiązek darującego sustentowania¹³² lub dawania alimentów. Obraza winnej¹³³ części obowiązkowej. Zmniejszenie funduszów wierzycieli. Narodzone potomstwo. Kiedy te przyczyny, jak i z jakim skutkiem i jaką darowiznę wzruszają.

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 257 de inscriptionibus¹³⁴, vol. 2 fol. 939 tit. zamiana albo darowizna¹³⁵, fol. 1219 tit. o ważności¹³⁶, vol. 5 fol. 16 tit. dobra dziedziczne¹³⁷
2. Statut Litewski roz. 7 o zapisach i sprzedażach
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 7 de donationibus
4. Jus Borussicum lib. 1, tit. II, sectio 9, de donationibus
5. Cod. Austr. pars 2 cap. 18 de donationibus
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3. tit. 2 des donations entre vifs & des testaments

[s. 312] Rozdział 22 O kontrakcie zamiany

Treść: co jest zamiana, czyli kontrakt zamiany. Prawo i obowiązki zamianę rzeczy czyniących. Kto mocen zamianę czynić. Jakie skutki zamiany przed nieuiszczonym rzeczy oddaniem, gdy rzecz zginęła lub zepsuła się. Jakie skutki gdy kto rzecz cudzą zamienia. Komu należą użytki zamienionej rzeczy do czasu oddanie.

¹²⁷ VL, t. II, 175.

¹²⁸ VL, t. II, 258.

¹²⁹ VL, t. II, 258.

¹³⁰ VL, t. III, 319.

¹³¹ Prawdopodobnie chodzi o: VL, t. VII, s. 317 *Złączenie trybunału koronnego.*

¹³² Utrzymywania, żywienia.

¹³³ Należnej

¹³⁴ VL, t. I, 118.

¹³⁵ VL, t. II, 171 (ekscypa mazowieckie).

¹³⁶ VL, t. II, 258.

¹³⁷ VL, t. V, 12.

Źródła do tej treści:

1. W prawach polskich i litewskich szczególne ustawy w tej materii nie znajdują się¹³⁸
2. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 14 de obligationibus & tit. 15 Quibus modis re contrahitur obligatio
3. Jus Borussicum lib. 1, tit. 11 de dominiis acquirendi titulis, sec. 2 de permutationis pacto
4. Cod. Austr. pars 2 cap. 23 de contractu permutationis
5. Cod. Civ. Napol. liv. 3. tit. 7 de l'échange

Rozdział 23 O kontrakcie kupna sprzedaży

Treść: Co jest kontrakt kupna sprzedaży. Kto zdolny przedawać i kupować. Co może być przedmiotem kupna i sprzedaży. Jaka forma w rzeczach nieruchomościach a jaka w ruchomych. Jakie prawa i obowiązki sprzedającego, a jakie kupującego. Kiedy i jakim sposobem z kontraktu kupna sprzedaży prawa rzeczowe w rzeczach ruchomych i nieruchomościach nabywają się. Jakie skutki względem szkód i użytków rzeczy sprzedanej przed jej oddaniem¹³⁹. Jakie skutki, gdy kupujący cenę umówioną na czas oznaczony nie opłaci. Jakie skutki zastrzeżonego prawa odkupu, jak długi i do jakiego czasu termin może być dozwolony. Jakie skutki z postrzeżonych w kupionej rzeczy wad, w jakim zdarzeniu kontrakt kupna sprzedaży może być rozcięty; i jakie skutki tego rozcięcia. Jaka ewikcja rzeczy odprzedanej, kiedy i jak na długo ma miejsce, co do odprzedanych ruchomych, a jak do nieruchomości. O sprzedaży publicznej. O jej skutkach.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 76 tit. de venditione¹⁴⁰, fol. 416 processus variarum recognitionum¹⁴¹; vol. 2 fol. 949 tit. patia rerum, vol. 7 konst. 1768 tit. połączenie trybunału § a gdy¹⁴²
2. Statut Litewski roz. 7 o zapisach i sprzedażach
3. Jus Culmense lib. 4 cap. 13 de venditione cum pacto de reemendo inita, cap. 15 de venditione adimplenda & seq.
4. Jus Romanum: lib. 3, tit. 24 Emtione & venditione
5. Jus Borussicum lib. 1, tit. 11 sectio de emtionis venditionis pactis – de negotiis emti [et] venditi
6. Cod. Austr. pars 2 cap. 24 de contractu emtionis venditionis
7. Cod. Civ. Napol. liv. 3. tit. 6 dela vente

[s. 313] Rozdział 24 O kontrakcie najmu rzeczy /location conductio/

Treść: co jest kontrakt najmu rzeczy. Jaki rzeczy nieruchomości i jego forma. Jaki rze-

¹³⁸ Wątpliwa teza. Por. hasło „frymarki” w inwentarzu T. Wagi (*Inwentarz Voluminow legum przedruk wydania XX. Pijarów. Cz. I, Do tomów I–VI*) i hasło „zamiana” w inwentarzu T. Ostrowskiego (*Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucji Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie bezkrólewia r. 1764 i za panowania Najjaśniejszego Stanisława Augusta do roku 1780 uchwalonych*).

¹³⁹ Czyli na wzór francuski sprzedaż miała mieć podwójny skutek zobowiązująco-rozporządzający.

¹⁴⁰ VL, t. I, 34 (Statuty KW).

¹⁴¹ VL, t. I, 208.

¹⁴² VL, t. VII, 330.

czy ruchomej nie żyjącej, a jaki rzeczy ruchomej żyjącej. Jakie środki do nabycia prawa rzeczowego względem najętej rzeczy. Jakie prawa i obowiązki właściciela najmującego. Jakie obowiązki dzierżawcy względem najętej rzeczy: jej utrzymywanie, zachowanie, naprawa. Względem ciężarów do rzeczy najętej przywiązanych. Względem zapłaty za rzecz najętą, a tej czyli w płodach czy w pieniądzach czy w posłudze jakiej czyli robociznie¹⁴³. W jakich zdarzeniach może się zmniejszać zapłata i przez jakie środki. Kiedy i jak kontrakt najmu ustaje. Jakie skutki i do nich środki gdy¹⁴⁴ właściciel najmujący czyli dzierżawca przyjętych obowiązków nie dotrzymują. Jaki kontrakt najmu emfiteutyczny: jego moc, skutki.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne nigdzie o tym kontrakcie nie czynią wzmianki. Forma tylko jego znajduje się vol. 1 fol. 422 tit. inscriptio arendae¹⁴⁵
2. Statut Litewski roz. 4 art. 51 tit. Kto by, mając do kogo imienia arendę& roz. 7 a 18¹⁴⁶ tit. o zapisach ludzi prostych, wolnych, pochożych i na arendę danych
3. Jus Romanum: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 24¹⁴⁷ locatione & conductione
4. Jus Borussicum pars 1 tit. 21 de iure utendi, vel utilitatem percipiendi ex rebus alienis, sect. 2 De locatione conductione perpetua, sec. 4 de praediis & fundis in culturam concessis
5. Cod. Austr. cap. 25 de locatione conductione
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 8 du contrat de louage

Rozdział 25 O kontrakcie najmu roboty /locatio conductio operarum/

[Treść:] Co jest kontrakt najmu roboty. Kto mocen go zawierać. Jaka jego forma. Jakie skutki gdy podejmujący się jakiego dzieła nie jest zdolnym do jego wypełnienia. Jakie środki gdy będąc zdolnym uiszczenia się w dopełnieniu. Jakie skutki gdy choć uiści, ale ani na czas umówiony ani tak jak zobowiązał się. Jakie skutki gdy śmierć albo jakie zdarzenie niemożność w podejmującym się dokonania jakiego dzieła w robocie to dzieło przerywa. Kiedy ten obowiązek i jak przechodzi do successorów. Jaki skutek tych robót i dzieł do których dopełnienia successorowie nie są zdolni. Kiedy przestaje¹⁴⁸ kontrakt najmu. Kiedy zapłata ma nastąpić.

[s. 314] Źródła do tej treści:

1. W prawach koronnych ani litewskich nic nie ma o tym kontrakcie
2. Jus Romanum: El. Jur. Civ. lib. 3 tit. 25 locatione & conductione §917 locatio conductio operarum
3. Jus Borussicum pars 1 tit. 21¹⁴⁹ sec. 8 De pactis, quibus res pro factis, aut facta pro factis promittuntur do ut facias, facio ut facias
4. Cod. Austr. cap. 26 de locationis conductionis operarum
5. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit 8 chap. 3 du louage d'ouvrage et d'industrie

¹⁴³ Pańszczyzna.

¹⁴⁴ W tym miejscu w rękopisie znajduje się słowo „czyli”.

¹⁴⁵ VL t. I, 211, porównaj jednak hasło Arendy w Inwentarzu T. Wagi.

¹⁴⁶ W rzeczywistości 8.

¹⁴⁷ W rzeczywistości 25.

¹⁴⁸ Wygasa.

¹⁴⁹ W rzeczywistości 11.

Rozdział 26 O kontrakcie spółki i towarzystwa

Treść: co jest kontrakt spółki. Kto go może zawierać. Jakie przedmioty mogą wchodzić do kontraktu spółki. Spółka o rzeczy nieruchome, ruchome, o dochody, o wspólne zarobki. Jakie formy kontraktu w każdym gatunku. Jakie środki do zabezpieczenia się wspólnego. Jakie wspólne prawa i obowiązki członków wchodzących w spółkę. Jakie skutki z imienia współnika, tak względem sukcesorów jego, jak i względem towarzystwa całego. Kto i dla jakich przyczyn może być od spółki przez towarzystwo [wspólników] odsunięty. Jakie środki odsunięcia i jakie skutki. Kto i jak może od spółki przed czasem odstąpić. Jakie środki w tym zachowane być mają i jakie skutki. Kiedy się kończy spółka. Jaki podział korzyści lub szkody ze spółki wynikły.

Źródła do tej treści:

1. W prawach koronnych i litewskim statucie o gatunku tego kontraktu żadnej nie ma wzmianki¹⁵⁰
2. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 26 de societate
3. Jus Borussicum pars 1 tit. 17 de dominio communi
4. Cod. Austr. pars 2 cap. 27 de contractu communis bonorum
5. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit 9 des contract de sociétée

Rozdział 27 O kontrakcie składu

Treść: co jest kontrakt składu. Jaki rzeczy ruchomych, a jaki nieruchomości. Forma. Obowiązki przyjmującego skład rzeczy ruchomej co do jej strzeżenia, zachowania i oddania. Odpowiedzialność za użycie rzeczy. Za szkody z winy strzeżącego wynikłe. Prawa i obowiązki składającego.

Dalej skład rzeczy nieruchomości czyli sekwestr. Prawa i obowiązki odpowiedzialność tego, któremu rzecz nieruchoma powierzona. Prawa i obowiązki rzecz nieruchomą powierzającego.

W końcu powierzenie do przewozu rzeczy. Prawa i obowiązki, odpowiedzialność przewoźącego i tego który rzecz do przewozu powierza.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 2 fol. 683 tit. ustawa na składy¹⁵¹, fol. 1676 tit. skład¹⁵², vol. 3 fol. 175 o depozytach¹⁵³, vol. 4 fol. 597 o dochodzeniu¹⁵⁴, vol. 5 fol. 121 securitas depozytów¹⁵⁵
2. Statut Litewski roz. 7 art. 30 o rzeczach zastawnych zginionych w czyimś schowaniu
3. Prawo rzymskie: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 15 Quibus modis re contrahitur obligatio §806 & seq.
4. Jus Borussicum pars 1 tit. 14 sectio 1 de depositi contractu
5. Cod. Austr. pars 2 cap. 19 de contractu depositi
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit 11 du dépôt & du séquestre.

¹⁵⁰ Wątpliwe w świetle ustaleń Bałtruszajtys, „Kompanie akcyjne”, 77–128.

¹⁵¹ VL, t. II, 48.

¹⁵² VL, t. II, 469 (składy koronne).

¹⁵³ VL, t. III, 86.

¹⁵⁴ VL, t. IV, 278.

¹⁵⁵ VL, t. V, 73.

[s. 315] Rozdział 28 O kontrakcie pożyczki

Treść: co jest pożyczka, kto mocen czynić. Jaka pożyczka rzeczy do wygodzenia z powrotem tejże samej rzeczy /commodatum/. Jakie obowiązki tego komu rzecz pożyczona: względem jej użycia, zachowania, utrzymywania, oddania na czas, jaka odpowiedzialność gdy rzecz zginie. Jaki czas prawny oddania pożyczonej rzeczy gdy przez słowy nie jest wyrażony. Co jest pożyczka rzeczy do strawienia¹⁵⁶ na oddanie tyle ile pożyczono /mutum/. Jakie obowiązki oddania co do gatunku rzeczy albo rozmaitej monety. Jaki procent umówiony legalnie, od którego czasu należy.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 315 tit. aequalis pecunia¹⁵⁷, fol. 558 de repetitione debiti¹⁵⁸, vol. 6 fol. 437 §94¹⁵⁹, vol. 8 konsty. 1776 tit. Warunek¹⁶⁰
2. Statut Litewski roz. 7 o zapisach
3. Prawo rzymskie: El. Jur. Civ. lib. 3 tit. 15 Quibus modis re contrahitur obligatio §792 mutum i §797 commodatum
4. Cod. Austr. pars 2 cap. 20 de commodato i cap. 21 de contractu mutui
5. Jus Borussicum pars [1] tit. 11 sectio 7 de mutuo.
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 10 du prêt.

Rozdział 29 O zleceniu i sprawowaniu spraw cudzych /de mandato/

Treść: co jest kontrakt sprawowania spraw cudzych. Kto jest mocen czynić podział na interessa ogólne i szczególne. Forma. Jakie prawa i obowiązki tego, który zleca sprawowanie interessów. Jakim sposobem i jakie skutki odwołania. O nagrodzie¹⁶¹. O śmierci zlecającego i jakie jej skutki. O śmierci sprawującego i jakie jej skutki. Co jest sprawowanie interessów cudzych bez zlecenia. Jakie obowiązki podejmującego się. Jakie prawa wynagrodzenia za prace i wydatki w sprawowaniu cudzych interessów podjęte.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 327 de mało procuratore¹⁶², fol. 377 de potestate procuratoris¹⁶³, fol. 530 tit. ne spirituales¹⁶⁴, fol. 597 §si quis vero, vol. 3 fol. 936 tit. o nieznoszeniu¹⁶⁵, vol. 5 fol. 576 tit. o prokuratorach¹⁶⁶
2. Statut Litewski roz. 4 art. 55 o zastępowaniu sądu, art. 56 o zleceniu rzeczy, art. 57 ktoby sam nie mógł, art. 58 o prokuratorach, jakie osoby, art. 61 czego prokurator bez strony sam sprawować nie może.
3. Prawo rzym.: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 27 de mandato & tit. 28 obligationibus, quae quasi ex contractu nascuntur
4. Jus Borussicum pars 1 tit. 13 sectio 1 de mandatis & sectio 2 de negotiorum alienorum gestione sine mandato.

¹⁵⁶ Rzeczy zużywalnej.

¹⁵⁷ VL, t. I, 143.

¹⁵⁸ VL, t. I, 274.

¹⁵⁹ VL, t. VI, 225.

¹⁶⁰ VL, t. VIII, 547.

¹⁶¹ Wynagrodzenie.

¹⁶² VL, t. I, 149.

¹⁶³ VL, t. I, 171.

¹⁶⁴ VL, t. I, 261.

¹⁶⁵ VL, t. III, 444.

¹⁶⁶ VL, t. V, 282.

5. Cod. Austr. pars 2 cap. 22 de mandato & aliis specibus negotiorum gestionis
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 13 du mandat

[s. 316] Rozdział 30 O kontraktach losowych czyli na rzecz niepewną

Treść: co jest kontrakt losowy. Kto mocen czynić. Co jego przedmiotem być może. Gry. Jakie i jakie ich skutki. Zakłady, pożyczka na upad. Kupno nadziei, jako to żniwa, owoców, rybołówstwa, polowania. Kupno spadłego dziedzictwa. Kupno prawa dożywotniego. Sustentacja czyli utrzymywanie i wyżywienie kogo. Assekuracja czyli zabezpieczenie czego od jakich przypadków: ognia, wody.

Źródła do tej treści:¹⁶⁷

1. W prawach koronnych i litewskich nie znajdują się ustawy tego gatunku kontraktu. Jest vol. 1 fol. 37 de filio non emancipato lusore & quis modus in ludis servandus sit¹⁶⁸
2. Cod. Austr. pars 2 cap. 29 de contractibus de re incerta
3. Jus Borussicum pars 1 tit. 11 sec. 6 de contractibus aleam continentibus & spei dubiae.
4. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 12 du contrats

Rozdział 31 O poręce

Treść: Co jest poręka. Kto mocen dać porękę. Jaki przedmiot poręki. Jakie prawa i obowiązki poręczyciela. Jaki skutek poręki względem wierzyciela. Względem tego za którego się poręcza. Jakie prawa i obowiązki tego za którego się ręczy. Jaki sposób prawa i obowiązki gdy wieku razem porękę daje. Kiedy się poręka kończy.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 37 de filio¹⁶⁹, fol. 55 obligationibus, fol. 326 casus¹⁷⁰, fol. 560 de cautione verbali¹⁷¹, vol. 2 fol. 948 tit. rękojemstwo¹⁷²
2. Statut Litewski roz. 1 art. 27 o liściech żelaznych, r. 9 art. 28 o porękach ludzi prostych, r. 11, art. 55 tit. jakiego więźnia urząd na rękojemstwo nie może dawać.
3. Jus Borussicum pars 1 tit. 14 sectio 3 de cautionibus & fideiussionibus.
4. Cod. Austr. pars 2¹⁷³ cap. 1 de confirmatione jurium & obligationum
5. Prawo rzym.: Elem. Jur. Civ. lib. 3 tit. 21 fideiussionibus.
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 14 du cautionnement

Rozdział 32 O umowach małżeńskich czyli posagowych

Treść: Co jest posag. Jakie prawa służą małżonkowi względem posagu. Jakie gdy w rzeczy ruchomej lub nieruchomej posag wyznaczony. Co jest majątek żony prócz posagu. Jakie prawa i obowiązki względem tego majątku. O zapisach dożywoci między żyjącymi. Jakie i jak dozwolone. O zapisach innych między małżonkami. O wspólności.

¹⁶⁷ Nie uwzględniono prawa rzymskiego.

¹⁶⁸ VL, t. I, 16 (Statuty KW).

¹⁶⁹ VL, t. I, 16.

¹⁷⁰ VL, t. I, 148.

¹⁷¹ VL, t. I, 275.

¹⁷² VL, t. II, 176 (ekscępta mazowieckie).

¹⁷³ Powinno być: 3.

O wdowieństwie: jakie skutki względem majątku po śmierci, a jakie po separacji i po rozwodzie.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 38 de uxore¹⁷⁴, fol. 72 de uxore¹⁷⁵, fol 73 in quibus¹⁷⁶, fol. 326 de crinili, ibid. de inscriptione uxoris¹⁷⁷, fol. 409 de bonis redimendis¹⁷⁸, vol. 2 fol. 949 o przedaniu, ibid. o umniejszeniu wian¹⁷⁹, f. 1219 o siostrach¹⁸⁰
2. Statut Litewski roz. 5 o odprawie posagu i wianie
3. Jus Rom.: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 8 Quibus alienare licet vel non
4. Cod. Austr. pars 2 cap. 28 de pactis dotalibus
5. Jus Borussicum pars 2 tit. 1 sectio 5 de coniugum iuribus & officiis, ad eorum bona pertinentibus, sectio 6 de bonorum inter coniuges communione
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 5 du contrat de mariage & du droits respectifs des époux

[s. 317] Rozdział 33 O wynagrodzeniu szkód czynionych

Treść: co jest szkoda. Kto i z jakich przyczyn za szkody poczynione jest odpowiedzialnym. Jak przez czyn położony, jak przez niedbalstwo lub opuszczenie, jak przez niezdolność podejmującego się czego. Kto i za jakie czyny osób pod swoją władzą będących a szkody czyniących jest odpowiedzialnym. Jak za zwierzęta szkodzące, jak za budynki walące się i szkody przez to komu przynoszące.

Co przypadek. Kto ponosi szkodę z przypadku. Kto może być winnym, choć szkoda z przypadku zrządzoną. Jaka nagroda¹⁸¹ szkód w szczególności za obrażenie ciała, i pozbawienie przez to zarobku, za zatamowanie wolności, za przytrzymanie rzeczy. Kiedy przez wynagrodzenia szkód zyski stracone mogą być żądane i jakie.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 28 tit. jumenta¹⁸², fol. 42 de pignoribus¹⁸³, fol. 46 de illo qui intersicit¹⁸⁴, fol. 56 §Demum si nostro¹⁸⁵, fol. 91 §Item promittimus¹⁸⁶, fol. 333 tit. de iudicio pro pecore¹⁸⁷ §473 ut autem, fol. 520 tit. quia frequenter¹⁸⁸, fol. 937 tit. de damnis¹⁸⁹, vol. 3 fol. 934 tit. kto by nie [o]kazał szkody¹⁹⁰
2. Statut Litew. roz. 11 o gwałtach, roz. 15 o grabieżach i nawiązkach

¹⁷⁴ VL, t. I, 17 (Statuty KW).

¹⁷⁵ VL, t. I, 32.

¹⁷⁶ VL, t. I, 32.

¹⁷⁷ VL, t. I, 148.

¹⁷⁸ VL, t. I, 205.

¹⁷⁹ VL, t. II, 176.

¹⁸⁰ VL, t. II, 257.

¹⁸¹ Odszkodowanie.

¹⁸² VL, t. I, 12 (Statuty KW).

¹⁸³ VL, t. I, 18 (Statuty KW).

¹⁸⁴ VL, t. I, 20 (Statuty KW).

¹⁸⁵ VL, t. I, 25.

¹⁸⁶ VL, t. I, 41.

¹⁸⁷ VL, t. I, 150.

¹⁸⁸ VL, t. I, 256.

¹⁸⁹ VL, t. I, 264.

¹⁹⁰ VL, t. II, 169 (eksepta mazowieckie).

3. Prawo rzym.: Elem. Jur. Civ. lib. 4 tit. 3 lege aquilio, ibid. tit. 4 de¹⁹¹, lib. Ead. Tit. 5 obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur
4. Jus Borus. pars 1 tit. 6 de officiis & iuribus, quae ex actionibus illicitis oriuntur
5. Cod. Austr. pars 2 cap. 30 de jure indemnitate & satisfactionis
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 4 des engagements qui se forment sans convention

Rozdział 34 O ugodzie w rzeczach spornych /transactio complanatis/

Treść: co jest ugoda w rzeczach spornych. Jej przedmiot. Kto mocen zawierać. Jej moc, jej skutki, kiedy może być rozcięta i dla jakich przyczyn.

Źródła do tej treści¹⁹²:

1. Prawa koronne nie wyszczególniają gatunku tej ugody, znana jest powszechnie pod imieniem komplancja. Konstit. 1768 tit. połączenie trybunału §a gdy co raz¹⁹³ – wszystkie ugody nazywa ogólnie transakcje
2. Statut Lit. równie nie rozróżnia. Ogólnie o wszystkich umowach mówi w rozdz. 7 o zapisach i przedażach
3. Jus Borus. pars 1 tit. 16 sectio 8 de transactionibus
4. Cod. Austr. pars 3 cap. 2 de mutatione jurium & obligationum, tit. transactione §1380 & sequent
5. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 15 des transactions

[s. 318] Rozdział 35 O sposobach któremi prawa i obowiązki znoszą się

Treść: Związek praw z obowiązkami. Uiszczenie w obowiązkach. Wypłata, jaka, gdzie, do kogo. Złożenie sądowe długu, jakim sposobem i jaką formą ma się czynić. Zakwitowanie, jakie częściowe, jakie całkowite i jakim sposobem i formą. Przekazanie – jakie prawa i obowiązki przekazującego, przekazanego i tego do którego się przekazuje. Kompensacja. Jakie długi mogą się nawzajem kompensować. Zrzeczenie się wierzyciela na rzecz dłużnika. Złanie się w jedną osobę wierzyciela z dłużnikiem /consolidatio/. Strata rzeczy przypadkowa /interitus/. Jaka strata i w jakich okolicznościach. Śmiercią jakie prawa i jakie obowiązki znoszą się. Upad czasu czyli przedawnienie, o którym zaraz niżej.

Źródła do tej treści¹⁹⁴:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 581 §ad effugiendas¹⁹⁵, vol. 2 fol. 273 tit. kwity grodzkie¹⁹⁶
2. Statut Litew. roz. 7 o zapisach i przedażach
3. Prawo rzym.: Ele. Jur. Civ. lib. 3 tit. 30 quibus modis tollitur obligatio
4. Jus Borus. pars 1 tit. 16 de modis, quibus iura et obligationes cessant
5. Cod. Austr. pars 3 cap. 3 de modis quibus jura & obligationes tolluntur

¹⁹¹ Pominięto tytuł: iniuriis.

¹⁹² Nie uwzględniono prawa rzymskiego.

¹⁹³ VL, t. VII, 321.

¹⁹⁴ Nie uwzględniono KN.

¹⁹⁵ VL, t. I, 284.

¹⁹⁶ VL, t. II, 283.

Rozdział 36 O przedawnieniu

Treść: Co jest przedawnienie /praescriptio/. Co nabycie z przedawnienia /usucapio/. Kto może przedawnieniem tracić, kto nabywać. Jakie przedmioty podlegają przedawnieniu. Jakie istotne rekwizyta¹⁹⁷ do przedawnienia. Jaki upad¹⁹⁸ czasu potrzebny, a w szczególności jaki na rzeczy nieruchomości i komu. Jaki na ruchome i komu. Jaki do zwalenia testamentów i komu. Jaki do upomnienia się o część obowiązkową i komu. Jaki do rozwiązania kontraktów lub transakcji zawartych i komu. Jaki względem uciążliwości gruntowych i komu. Jaki za szkody poczynione i za obrazy ciała i komu. Jakie przyczyny przeszkodzenia przedawnieniu. Jakie przerywają czas. Jakie skutki przedawnienia.

Źródła do tej treści:

1. Prawa koronne vol. 1 fol. 19 de praescriptione haereditatis petendae¹⁹⁹ ead. de praescriptione obligatae haereditatis²⁰⁰, f. 20 tit. de vidua²⁰¹, ead. tit. quam habitura est praescriptionem²⁰², ead. fol. tit. virgo²⁰³, fol. 21 tit.²⁰⁴ in venditione bonorum²⁰⁵, fol. 23 tit. de fratre seniore²⁰⁶, fol. 24 de equo²⁰⁷, fol. 29 de pueris²⁰⁸, fol. 33 de usuris²⁰⁹, fol. 40 de divisione facta²¹⁰, fol. 41 de pueris²¹¹, ead. fol. de viduis²¹², fol. 44 de praescriptione haereditatum²¹³, fol. 257 tit. inscriptio.²¹⁴, fol. 278 tit. de praescriptione debiti, fol. 560 de cautione²¹⁵ [s. 319]; vol. 2 fol. 842 tit. inscriptiones²¹⁶, fol. 924 tit. preskrypcja²¹⁷, fol. 940 tit. o wwiązaniu²¹⁸, fol. 941 tit. o preskrypcji²¹⁹, fol. 1013 de bonis²²⁰, fol. 1051 tit. ksiąg ziemskich²²¹, fol. 1212 tit. bona nullo jure²²², fol. 1213 tit. o dobrach posażnych²²³, fol. 1234 tit. de praescriptione & fatalibus²²⁴, fol. 1280 tit. proskrypcja²²⁵, fol. 1603 tit. o prae-

¹⁹⁷ Przesłanki.

¹⁹⁸ Upływ.

¹⁹⁹ VL, t. I, 8 (Statuty KW).

²⁰⁰ VL, t. I, 9 (Statuty KW).

²⁰¹ VL, t. I, 9 (Statuty KW).

²⁰² VL, t. I, 9 (Statuty KW).

²⁰³ VL, t. I, 9 (Statuty KW).

²⁰⁴ W tym miejscu ponownie 21 (omyłka).

²⁰⁵ VL, t. I, 9 (Statuty KW).

²⁰⁶ VL, t. I, 10 (Statuty KW).

²⁰⁷ VL, t. I, 10 (Statuty KW).

²⁰⁸ VL, t. I, 13 (Statuty KW).

²⁰⁹ VL, t. I, 14 (Statuty KW).

²¹⁰ VL, t. I, 17 (Statuty KW).

²¹¹ VL, t. I, 18 (Statuty KW).

²¹² VL, t. I, 18 (Statuty KW).

²¹³ VL, t. I, 19 (Statuty KW).

²¹⁴ VL, t. I, 118.

²¹⁵ VL, t. I, 275.

²¹⁶ VL, t. II, 124.

²¹⁷ VL, t. II, 163 (w VL. Tytuł po łacinie).

²¹⁸ VL, t. II, 171 (eksepta mazowieckie).

²¹⁹ VL, t. II, 172 (eksepta mazowieckie).

²²⁰ VL, t. II, 207.

²²¹ VL, t. II, 225.

²²² VL, t. II, 254.

²²³ VL, t. II, 254: na dobrach posażnych.

²²⁴ VL, t. II, 264.

²²⁵ VL, t. II, 286 (w VL. Tytuł po łacinie).

scrypcjach²²⁶; vol. 3. fol. 797 o preskrypcji²²⁷, fol. 859 tit. o dawności²²⁸, fol. 933 tit. declaratio²²⁹, fol. 952 tit. preskrypcja²³⁰, fol. 971 prekrypcja²³¹; vol. 4 fol. 121 o preskrypcjach²³²

2. Statut Litewski roz. 3 art. 45 tit. coby komu, roz. 4 ar. 23 ktoby za chorobą, art. 35 o zamieszkaniu czasu, art. 91 o przemilczeniu dawności ziemskiej, roz. 5 art. 4 o dawności przemilczenia posagu, roz. 6 art. 2 o opiece ojcowskiej, roz. 7 art. 2 tit. jeżeliby komu zapis, art. 10 o imiennie dłużne i dawność ziemską, roz. 9 art. 21 tit. kiedyby kto, roz. 11 art. 52 tit. o przemilczeniu gwałtu
3. Prawo rzym.: Elem. Jur. Civ. lib. 2 tit. 6 usucapionibus & longi temporis praescriptionibus
4. Jus Borus. pars 1 tit. 9 sect. 9 de praescriptione
5. Cod. Austr. pars 3 cap. 4 de praescriptione & usucapione
6. Cod. Civ. Napol. liv. 3 tit. 20 de la prescription

4.

[s. 355]

27 XI 1814

Projekt do uformowania Komissyi mającej wygotować Księgę prawa cywilnego
i procedury²³³

Zasady tego projektu są przyjęte, komunikuje się tylko Sekcyi Sądowej do rozwinięcia onego stosownie do uwag, jakie Sekcyja mieć może

Zadosyc czyniąc zleceniu Najwyższego Imperatora Wszechrosji, wyznaczona będzie Komissya do ułożenia Księgi prawa cywilnego, czyli Statutu i procedury, na miejsce kodeksów w tym kraju dotąd obowiązujących.

Komissya ta dzielić się będzie na trzy stopnie.

Stopień pierwszy. Komissya w pierwszym stopniu złożona będzie z trzech komissarzy dyrygujących pod prezydencją starszego z porządku i z sześciu redaktorów przez Komitet nominowanych.

Do wyżej wymienionych komissarzy należeć będzie kierowanie pracami redaktorów, rozdzielenie tychże prac pomiędzy niemi, stosowanie wygotowanych części do planu komissarzom podanego.

Do redaktorów należeć będzie napełnienie każdego tytułu, rozdziału i artykułu, czyli rozwinięcie napomkniętych w planie materyi w porządku, jak w nim są umieszczone.

Rozwinięcie napomkniętych materyi ma być zasadzone na prawach polskich lub litewskich, ile doświadczenie wieków, wydoskonalenie prawodawstw i zmienione kraju potrzeby i stosunki pozwolą. Tam zaś, gdzieby tych praw niedostateczność pokazała

²²⁶ VL, t. II, 436.

²²⁷ VL, t. III, 378.

²²⁸ VL, t. III, 407.

²²⁹ VL, t. III, 443.

²³⁰ VL, t. III, 452.

²³¹ VL, t. III, 460.

²³² VL, t. IV, 61.

²³³ Dokument nie został podpisany. Zarówno w świetle protokołów, jak i na podstawie adnotacji umieszczonej w *Wykazie pism Komitetu* uznać należy za przesądzone, iż autorem „Projektu do uformowania Komissji mającej wygotować Księgę prawa cywilnego i procedury” był Aleksander Linowski.

się, wzięta będzie w pomoc ta Księga praw, która najstosowniejsze do kraju naszego wskazuje przepisy.

Najglówniejszą redakcyi ma być zaletą jasność w wysłowieniu każdej prawa dyspozycyi, baczne przewidzenie przypadków, którym prawo ma zarządzić i prostota w przepisach, której naród rolniczy /poczuwszy [s. 356] okropne swej spokojności wzburzenie, przez niedogodne prawodawstwa i rozgałęzienie pieniactwa z przyjaznych mu procedur pochodzącego/ żąda i spodziewać się ma prawo.

Wszelkie materiały, uwagi i pisma od kogożkolwiek z materyi prawa cywilnego i procedury wygotowane, i do dzieła tak ważnego przyłożyć się mogące, do wspomnianych komissarzy oddawanemi będą; Komissya co trzy miesiące przeszle Komitetowi raport o postępie w swej pracy.

Do wygotowania Statutu cywilnego i procedury, Komissyi, tak jak się rzekło, w pierwszym stopniu działającej, rok czasu od daty dnia dzisiejszego wyznaczamy.

Po upłynionym tym terminie, Komissya, dzieło swe napisane, uszykowane i dostatecznie przejrzane mając, oznajmi o tym Komitetowi, a ten zwoła drugi stopień Komissyi.

Stopień drugi. Drugi stopień Komissyi składać się będzie z deputowanych departamentowych po dwóch z każdego departamentu ad hoc przez rady departamentowe wybranych.

Najbieglejsi w teoryi i praktyce prawa, jakiegokolwiek bądź stanu, powołania i wyznania, byle znanymi byli w departamencie z nieskazitelnego charakteru i z rzetelnej poczciwości, wybranemi do przejrzania i rozmyślenia nowej praw Księgi być mają.

Nie będą tego wyboru godnemi ludzie osławieni nałogiem pieniactwa, wielością processów, mieszanem spokojności sąsiedzkiej i obywatelskiej, używający wybiegów prawnych na podchodzenie wdów i sierot, niewierni opiekunowie, słowem ci wszyscy, [s. 357] którzy talentem prawniczym szukają nieprzyzwoitych zysków, bądź w życiu prywatnym, bądź w sprawowaniu jakiego publicznego urzędu.

Deputowani departamentowi zgromadzą się do Warszawy na dzień N...., będą mieli przedstawioną sobie nową Księgę prawa i procedury.

Posiedzenia ich i rozprawy odbywać się będą pod prezydencją jednego z wyżej wyrażonych komissarzy i w przytomności dwóch przynajmniej redaktorów; zdania stanowić się będą większością głosów.

Rozprawom tym przeznacza się czas sześciomiesięczny, po którego upłynieniu deputowani wybiorą spomiędzy siebie trzech członków i zostawią w ich rękę wszystkie swoje uwagi, poprawki lub odmiany, których zgromadzenie deputowanych żądało.

Po rozjechaniu się deputowanych trzech członkowie wybrani, łącznie z trzema redaktorami i pod dyrekcją jednego z komissarzy wyżej wyrażonych, dadzą ostatnią cechę ukończenia dzieła przedsięwziętemu, stosownie do zebranych światła od zgromadzenia deputowanych, i Księga praw rozdrukowaną i publiczności podaną będzie.

Po upłynieniu trzech miesięcy od wyjścia na widok publiczny wspomnianej Księgi i po zebraniu bądź od magistratur sądowych, bądź od osób partykularnych wszelkich uwag, wyznaczony będzie na koniec trzeci stopień Komissyi mającej dać świadectwo: iż Księga praw podana stosowną jest do ducha i potrzeb narodowych, że nie zamyka w sobie sprzeczności, i że zagradza rozszerzaniu się pieniactwa.

[s. 358] Stopień trzeci. W tym celu przedstawionym będzie Najjaśniejszemu Cesarzowi do potwierdzenia pięć osób z Senatu i Rady Stanu, które ten ostatni zamiar Komisji dopełnią. Te pięć osób, wspólnie z komissarzami, trzema redaktorami i trzema członkami spomiędzy deputowanych departamentowych wybranymi, całe dzieło Komisji jeszcze raz przejrzą, roztrząsą, wydoskonalą, a osobno, wspomniane pięć osób wyznaczone z Senatu i Rady Stanu podadzą swoją, jak się wyżej rzekło, Komitetowi opinię.

Komitet, jeżeli uzna dzieło już tak zupełne, iż może być deklarowanym za obligujące, poda go do zatwierdzenia komu z prawa należeć będzie.

Ma się samo przez się rozumieć, iż w przypadku rozwiązania Komitetu, magistratura najwyższa w kraju w miejscu onego dopełni to, co ten projekt Komitetowi poleca.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 193, 13 i n. [AGAD, sygn. 193].
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Rząd Centralny Wojskowy Tymczasowy Obojga Galicji z 1809 r., t. 1, 18 [AGAD, t. 1].
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Księgi metrykalne wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, t. 967, 135 [AGAD, t. 967].
- Biblioteka Książąt Czartoryskich, sygn. 5233 IV.

Starodruki i źródła drukowane

- Bandtkie, Jan W. *Jus Culmense cum appendice privilegiorum et jurium selectorum municipalium et dissertatione historicojuridica exhibitum*. Varsoviae: Zawadzki et Socii, 1814.
- Codex civilis universalis pro omnibus terris germanicis Imperii Austriaci ex idiomate germanico in latinum translatus a Iosepho Winiwater, Viennae 1812.
- Dziennik praw tyczący się nominacji urzędników, nr 5, 394.
- Heineccius, Johann G. *Elementa Iuris Civilis Secundum Ordinem Institutionum*, Lipsiae 1758.
- Jus Borussico Brandenburgicum commune e Germanico latine versum*. Berolini 1800.
- Ohryzko, Jozafat (er.). *Volumina legum*, t. I–VIII. Petersburg 1859–1860.
- Ostrowski, Teodor. *Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucji Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie bezkrólewia r. 1764 i za panowania Najjaśniejszego Stanisława Augusta do roku 1780 uchwalonych*. Warszawa: Drukarnia Pijarów, 1782.
- Waga, Teodor. *Inwentarz Voluminow legum przedruk wydania XX. Pijarow*. Cz. 1, do tomów I–VI, Warszawa: Drukarnia Pijarów, 1789.

Opracowania

- Pezda, Janusz. Katalog rękopisów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie. Sygn. 5214–5319. Kraków: Muzeum Narodowe, 2001.
- Rafacz, Józef. „Adopcja w Polsce XVI wieku”. W: *Księga pamiątkowa 350 rocznicy założenia uniwersytetu w Wilnie*. Warszawa: Staraniem Uniwersytetu Warszawskiego, 1931.
- Bałtruszajtys, Grażyna. „Kompanie akcyjne w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku. Z zagadnień początków prawa akcyjnego”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 11, z. 2 (1959): 77–128.
- Gałędek, Michał, Klimaszewska, Anna i Pomianowski, Piotr Z. „Prace Komitetu Cywilnego Reformy nad przygotowaniem narodowej kodyfikacji prawa cywilnego i procedury cywilnej w przededniu utworzenia Królestwa Polskiego (1814–1815). Edycja źródłowa. Część I”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 12, z. 2 (2019): 239–275. DOI 10.4467/20844131KS.19.024.11131.
- Gałędek, Michał, Klimaszewska, Anna i Pomianowski, Piotr Z. „Prace Komitetu Cywilnego Reformy nad przygotowaniem narodowej kodyfikacji prawa cywilnego i procedury cywilnej w przededniu utworzenia Królestwa Polskiego (1814–1815). Edycja źródłowa. Część II”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 12, z. 3 (2019): 387–419.
- Gałędek, Michał i Klimaszewska, Anna i Pomianowski, Piotr Z. „Prawo małżeńskie w pracach Komitetu Cywilnego Reformy (1814–1815). Edycja źródłowa”, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 12, z. 4 (2019): 591–607.
- Gałędek, Michał. *Koncepcje i projekty nowego ustroju administracji dla przyszłego Królestwa Polskiego. Studium z dziejów myśli administracyjnej*. Sopot: Wydawnictwo Arche, 2017.
- Grynwaser, Hipolit. „Kodeks Napoleona w Polsce”. W Hipolit Grynwaser. *Kodeks Napoleona w Polsce. Demokracja szlachecka 1795–1831*, 14–163. Wrocław [et al.]: Ossolineum, 1951.
- Karpińska, Małgorzata. *Nie ma Mikołaja. Starania o kształt sejmu w powstaniu listopadowym 1830–1831*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007.
- Koźmian, Andrzej E. *Wspomnienia*, T. 1. Poznań: M. Leitgeber, 1867.
- Krzos, Kazimierz. *Z księciem Józefem w Galicji w 1809 roku: Rząd Centralny obojga Galicji*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967.
- Meloch, Maksymilian. *Bieńkowski Aleksander*. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, 72. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936.
- Kurier Warszawski* 306 (1834): 1693.
- Pomianowski, Piotr Z. *Początki polskiego czasopiśmiennictwa prawniczego. Seria pierwsza „Themis Polskiej”*. Warszawa: Campidoglio Marcin Trepczyński, 2015.
- Witkowski, Wojciech. „Umowa entreprzy jako jeden z czynników gospodarczo-handlowej działalności państwa i obywateli na przykładzie środowisk Warszawy i Lublina w XIX wieku”. W: *Związki Lubelszczyzny z Warszawą w XVIII–XIX wieku*, red. Władysław Ćwik, 83–112. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Zygmuntowicz, Zygmunt. *Zbrodnia Austriaków*. Lwów: Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów, 1934.